

113268

KINCSESTAR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

KIS KÖNYVTÁRA

5. SZ.

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET

ÍRTA

GRÓF ZICHY ISTVÁN

BUDAPEST

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

K I N C S E S T Á R

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET

ÍRTA

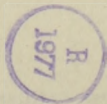
GRÓF ZICHY ISTVÁN

BUDAPEST 1939

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113268

Kiadásért felelős: Kiss Sándor

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET

1. BEVEZETÉS.

A történettudomány az ember multját kutatja. Célja az, hogy a multban élt embercsoportok (népek) vagy egyének életéről — azok életének egy szakáról — az igazságot megközelítő *folyamatos* képet alkosson. A szorosán vett „történelem” első sorban az írott adatokra támaszkodik és ott kezdődik, ahol a történések egymásutánját már évszámszerű adatokhoz köthetjük. Az így értelmezett történeti korszakokat megelőző időkről szóló munkákat szoktuk az igen tágértelmű „őstörténet” szóval jelölni.

Történelmi korszakok kutatói munkájuk alapanyagát az írott forrásokban találják, így ők más tudomány-szakok — mint pl. a régészet, a nyelvtudomány, az összehasonlító néprajz — eredményeit csak mint „segédtudományokat” használják fel. Az itt említett három tudományszak mindegyikéből kiindulva alkothatunk őstörténeti rekonstrukciókat. Így pl. az emberi műveltség legkorábbi alakulásáról alkotott képek alapanyagát a régészet adja meg. De, ha olyan nép őstörténetét akarjuk megírni, amelynek történelme van: mint a magyarságnak, akkor az erről a népről szóló első leírásokban, a korai feljegyzésekben megőrzött hagyományban kaphatjuk meg azt az Ariadne-fonalat, amellyel a feltevések útvesztőjének neki indulhatunk.

A magyarság őstörténetét kutatva különösen az említett három szaktudomány — a nyelvészet, régészet és

az összehasonlító néprajz — eredményeit kell állandóan számontartanunk; de ezek szerintünk csak segédtudományként használva jutnak megfelelő szerephez. Ezt a felfogásunkat, különösen az első két szaktudománnyal szemben, indokolni tartozunk. Lássuk előbb a régészetet. A magyarság emlékei hazánk földjén a honfoglalással jelennek meg. Déloroszországnak közel egykorú régészeti leleteiben számos, a honfoglalókéval egyező jellegű vonást találunk. A magyarságra vonatkozó korai feljegyzésekből, az azokban megőrzött nemzeti hagyományból tudjuk, hogy őseink onnan jöttek a mai Magyarország területére; de régi lakóhelyeik fekvéséről és kiterjedéséről a feljegyzések alapján csak hozzávetőleges képet alkothatunk magunknak. De erre a kérdésre a régészet adataiból sem kapunk kielégítő választ; mert eddigi ismereteink alapján azt kell feltennünk, hogy a déloroszországi kazár birodalom népei — sőt még a skandináv varégok is — ugyanazokat a díszítőformákat, nagyrészt ugyanazokat a tárgyakat használták, mint amelyek a honfoglalók leleteire jellemzőek. Másrészt a magyar emlékcsoport egyik legjellegzetesebb tárgya: a tarsolylemez, eddig egy oroszországi leletben sem fordult még elő. — Ha a régészet eredményei már a magyarságnak közvetlenül honfoglaláselőtti lakóhelyeit illetően is kétségben hagynak, úgy még inkább zavarba jönnénk, ha őseinknek a IX. század előtti nyomait akarnánk ásatási eredmények alapján kimutatni. Mert a magyar, illetőleg a megfelelő déloroszországi leletcsoport díszítőformáinak divata, alig egy évszázaddal a honfoglalás előtt terjedt el a kazár birodalom területén; arra a kérdésre pedig, hogy őseinket milyen korábbi műveltségi réteggel lehetne összefüggésbe hoznunk, csak bizonytalan feltevésekkel válaszolhatnánk.

A nyelvtudomány mindig nagy — egy időben szinte kizárólagos — szerepet játszott a magyar őstörténeti kutatásban. — A nyelvrokonságok alapján nyelvcsalá-

dokat, ezeken belül pedig közelebbi vagy távolabbi rokonságban álló csoportokat lehet megkülönböztetni. Így a rokon nyelveknek — amelyek mind egy közös „ősnyelvre” vihetők vissza — egész családfái állíthatók össze; pl. a magyar nyelv és a hozzá legközelebb álló „obi-ugor” (vogul és osztják) nyelvek egy közös ugor ősnnyelvből származnak, amely a többi finnugor nyelvvel együtt a finnugor ősnnyelvből eredt. Nyilvánvaló, hogy az ilyen „ősnyelveket” valamikor megfelelő „ősnépek” beszélték. Így kézenfekvő volt az a tetszetős feltevés, hogy a nyelvük szerint rokon népeknek vér szerint is közös eredetűeknek kellene lenniök. — Ezt az érvelést követve, a magyarság eredetének kérdése sem okozhatna fejtörést, mert annak a vogulok és az osztjákokkal együtt az ugor, továbbmenve pedig a finnugor ősnéptől kellene származnia. Ez a származási elmélet kétségtelenül következetes, egyszerű és világos, mégis ingatag alapra épült; mert tudjuk, hogy egy nép sincsen elválaszthatatlanul összeforrvá nyelvével. Népek érintkezései, vándorlásai, esetleg hódítások is vezethetnek más nép nyelvének átvételére; ami szinte észrevétlenül folyhat le akkor, ha egy nép nyelve nincs még írásban (irodalomban) lerögzítve. — Munkánk szűkre szabott kerete nem engedi meg, hogy állításunkat más műveinkben többször idézett példákkal igazoljuk; így arra fogunk szorítkozni, hogy a jelenkor egyik legismertebb nyelvészeti szaktekintélye — Meillet — szavait idézzük, aki szerint: „alig van nép, amely nyelvét legalább egyszer, de általában többször is ne cserélte volna.”

Ezek szerint azt hisszük, hogy a magyarság nyelvének és népi eredetének azonosságát sem lehet egyszerűen magától értetődő tényként elfogadnunk. Erről a bizonytalan alapról már csak azért sem szabad elindulnunk, mert a magyarság egyenesvonalú finnugor származtatásával szemben, rég ismert súlyos érveket hozhatunk fel, a magyarokra vonatkozó legkorábbi arab-

perzsa és bizánci forrásokból, valamint a hazai kútfőkben megőrzött nemzeti hagyományból. Ezek az érvek azért nem tudtak a közelmúltban súlyukhoz méltóan érvényesülni, mert őstörténetírásunk ekkor szinte kizárólag a nyelvészet szempontjaira volt beállítva. Nyeivtudósaink, a nyelvhasznításból merített őstörténeti adatoknak egész kincsesbányáit nyitották meg módszeres tanulmányaikkal és így érthető, hogy a munkáikból levont következtetéseknek döntő, hogy ne mondjuk kizárólagos jelentőséget tulajdonítottak.

Szerintünk — mint említettük — a magyar őstörténet kutatójának a népünkre vonatkozó legkorábbi történeti adatokból kell kiindulnia. Ne felejtjük el, hogy az őstörténetíró következtetései rendszerint nem tények megállapítására, hanem csak feltevésekre vezetnek és hogy feltevései csak akkor válnak elfogadhatókká, ha azokat minél szélesebb tárgyi alapra tudja felépíteni. Ezért, még ebben a népszerű összefoglalásban is kénytelenek leszünk egyes lényegesebb kérdéseket több oldalról megvilágítani, esetleg azok megvitatásába is belémmenni, még akkor is, ha ezek a kitérések az előadás folyamatosságának rovására mennének.

2. A MAGYAROK UNGROI NEVE.

A magyarságra vonatkozó legkorábbi történeti adatban, egy 839-ben lejátszódó esemény leírásában, őseink a következő háromféle néven szerepelnek: *unnoi*, *turkoi*, és *ungroi*. — A hunok görögös alakú *unnoi* nevét a bizánciak, a hun birodalom bukása után, többféle steppei nomádnépre is ráruházták. A *turkoi* népnév a VI. századi középzásiai török birodalom révén jutott el Bizáncba. Eleintén a középzásiai törököket értették alatta, utóbb nyilván más azok fennhatósága alá jutott népeket is; de bizonyos, hogy később — ahogy azt Hóman Bá-

lint oly jól felismerte egy korai munkájában — legalább is a IX. század óta: „a turk nevet nem népnévként, hanem több népet összefoglaló népfaj-névként használták.” *Ungroi* nem más mint az onogur-bolgárok nevének szláv közvetítéssel Bizáncba jutott alakja. A három népnév közül ez legsajátabb neve a magyarságnak, és ha ezt Bizáncban a X. század folyamán a *turkoi* név háttérbe is szorította, mégis ez maradt a IX. századtól a jelenkorig nemzeti nevünk a bizánci, illetőleg az újjörög nyelv területén. A szlávoknál és nyugati szomszédainknál szintén ez a név terjedt el: *vengr*, *ungar*, *hungarus*, *hongrois*, stb. alakban.

A magyarok ungroi neve összefügg a bolgártörök onogurok nevével, így valószínű, hogy a két nép közt is kellett valamilyen kapcsolatnak lennie. — A turkoi név esetleg a nyugati török birodalomhoz tartozott kazárok révén mehetett át a magyarságra, de az sem lehetetlen, hogy a magyarokat már a IX. század elején török fajta népnek tartották. Ez jól összevágna azzal a X—XI. századi arab-perzsa forrásokban fennmaradt, de a IX. századra, talán annak elejére visszamenő feljegyzéssel, mely szerint a magyarok „turk fajbeliek” vagy „turk fajtól való nép” volnának.

A magyarokkal foglalkozó bizánci írók közül ketten hivatkoznak személyes tapasztalásukra, közvetlenül szerzett értesüléseikre, ezek: Bölcs Leo és Konstantinos Porphyrogennetos császárok. Leo a magyarokat mint szövetségeseit ismerte meg, a honfoglalást megelőző bolgár háborúban. Munkája, amelyben őket jellemezte, egy régebbi (VI—VII. századi) taktikának a IX. század követelményeinek megfelelő átdolgozása. Ahol az eredeti szövegben avarok- és VI—VII. századi turkokról volt szó, ott ő már magyarokat ért a *turk* név alatt. De a szöveg nagy részét eredeti alakjában hagyta meg, nyilván azért, mert a két turk nép hadi technikáját lényegében megegyezőnek látta; ahol pedig eltérést

talált a magyarok taktikájában vagy szokásaiban, ott már saját tapasztalataira hivatkozva változtatta meg vagy bővítette elődje szövegét. — Leo császár, aki csak turk (turkoi) néven ismeri a magyar népet megjegyzi, hogy ennek és a bolgároknak különb szervezete és hadi-rendje van mint a más szkíta népeknek. A szkíta név ebben a korban a pusztai lovas-nomádok általános megjelölése volt. A magyarok és a bolgárok egyező vonásait Bölcs Leo azután még többször is hangsúlyozza és megjegyzi, hogy a turkok (magyarok) jellemvonásai csak annyiban különböznek a bolgárokétól, hogy ezek miután megkeresztelkedtek a római (értsd: bizánci) műveltség behatása alatt megváltoztak.

Bölcs Leo ugyan sehol sem állítja azt, hogy a magyarok közös származásúak a dunai vagy balkáni bolgárokkal, de viszont annyira hangsúlyozza a két nép egyező — szinte azonos — vonásait, hogy már ezzel is felveti valamilyen közelebbi kapcsolat vagy rokonság gondolatát. — Ennek a kapcsolatnak más nyomát is ismerjük. A magyarság *ungroi* neve, mint említettük, az *onogur* névre vezethető vissza; másrészt a dunai bolgárokra vonatkozó korai feljegyzések ezt a népet is *onogur*, vagy az ebből képzett *onogundur* néven ismerik. Így nagyon valószínűnek látszik, hogy azok a törzsek, amelyek a magyarság, valamint azok is, amelyek a dunai bolgárság magvát képezték, eredetileg valamennyien a bolgártörök *onogur* törzsszövetséghez tartoztak.

Az *onogurok* neve legelőbb Priskos Rhetor egyik töredékében — egy K. u. 461—65 körül lejátszódott népmozgalom leírásában — szerepel. Ekkor üzték ki a szabirok ősi lakóhelyeikről őket, a saragurokat és az urog-okat. Mindhárom névben felismerhető az *ogur* név (mert urog nyilván elírás *ogur* helyett), amely Németh Gyula szerint nem más, mint a köztörök *oguz* nép-névnek *r*-es, bolgártörökös alakja. — A VI. század közepén az *onogurokat* a Kaukázus északi oldalán lakó

népek közt említik. Később — 576 körül — a közép-ázsiai törökök hódították meg területüket és ők is azok uralma alá jutottak. — A VII. század elején, Kobrat uralma alatt, egy bolgár birodalom alakult az Azovi-tenger vidékén, melyben nyilván az onogurok játszottak vezető szerepet. Ez a birodalom Kobrat halála után felbomlott; az onogurok egy része ekkor költözött nyugat felé és ezek tűnnek fel később mint „dunai bolgárok” a Balkán-félszigeten. Más részük — a bizánci Theophanes és Nikephoros munkáiban megőrzött bolgár hagyomány szerint — az azovi-tengermelléki hazában maradt, ezek a kazárok uralma alá jutottak és fejedelemük Baján a kazár kagán adófizetője lett. — A kazárok uralma a VII. század közepén kezdődhetett, de a Ravennai Geografus, még a VIII. század elején is patria Onogoriának nevezi az Azovi-tenger mellékén, a Kubán folyó felett elterülő vidéket, és egy a VIII. század közepén összeírt bizánci püspöki jegyzék is ott említi az onogurokat.

Baján onogurjainak kazár fennhatóság alá jutásáról, úgy látszik, még X. századi nemzeti hagyományunk is tudott valamit. Konstantinos Porphyrogennetos bizánci császár őseinkre vonatkozó adatait előkelő magyar követektől szerezte. Az ő leírása szerint a magyarok: „három évig laktak együtt a kazárokkal és együtt harcoltak velük minden háborújukban.” Három évnyi idő nincs arányban azzal, hogy a magyarok a kazárokkal *minden háborújukban* együtt harcoltak; ennek a kifejezésnek csak hosszas együttélésre vonatkozóan lehetett értelme. A „három év” nyilván elírás lesz 200 helyett, ami Moravcsik Gyula szerint az eredeti szövegben állhatott. — Annak bizonyosságát, hogy a magyarok egykor függő viszonyban voltak a kazárokkal szemben, és hogy ez a függőség még Etelközbe költözésükkor is fennállt, szintén Konstantinosnál találjuk. Ő beszéli el, hogy a kazárok kagánja „megüzente a magyaroknak, hogy

küldjék el hozzá Levediászt, az ő első vajdájukat." A kagán ezt aztán arra szólította fel, hogy: „legyen ő népének fejedelme, neki *pedig* (a kagánnak) *engedelmeskedjék*." Levediász nem fogadta el ezt a méltóságot és maga helyett Álmost vagy Árpádot ajánlotta, erre a kagán „embereket", tehát megbízottait küldte Levediással a magyarokhoz és ezek, a megbízottakkal való tanácskozás után választották Árpádot fejedelmükké: „a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsukra emelve őt." Kiviláglik az egész leírásból, hogy a magyaroknak már tartós ideje kazár fennhatóság alatt kellett állniuk, mielőtt még Etelközbe költöztek volna.

A magyaroknak, Konstantinos szerint, Árpád előtt nem volt fejedelmük, Levediász alig volt több, mint rangban első, a törzsek egyenlő hatalmú fejei között. Ez a laza kötelék a kazárok szemében is a legmegfelelőbb lehetett, amíg a magyarok birodalmuk területén vagy közvetlen szomszédságukban éltek. Most, miután a távolfekvő Etelközbe költöztek, a kazárok érdeke azt kívánta, hogy a magyarság politikai szervezete megerősödjék és ezt az örökletes fejedelemség intézményével akarták elérni. Elgondolásuk szerint a kagán szuverénitását ez nem érintette volna és ezt, az elbeszélés szerint, a magyarok is elfogadták. — A Konstantinosnál megőrzött magyar hagyomány ugyanannak a viszonynak emlékét tartotta fenn, amely már Baján onogurjai és a kazárok közt kialakulhatott. Ebben az esetben a történeti feltevés és az a nyelvészeti adat, hogy a magyarok ungroi neve az onogur névre vihető vissza, igen szépen egészíti ki egymást.

Az ősi bolgártörök kapcsolatnak és a kaukázusvidéki ősházának emlékét krónikáink is fenntartották. A csodaszarvas monda: a két királyfi, kik szarvast üldözve találnak rá a Maeotison (Azovi-tengeren) átvezető útra, már a VI. századi bolgártörökségnél is megvolt. A magyar monda két hőse — Hunor és Magor — Belár

fiainak családját és Dula alán fejedelem két leányát rabolja el. Belár neve nyilván a bolgár népnévvel függ össze, Dula pedig jólismert személynév az oszét-alán nyelvben, ami megerősíti a magyar-alán hagyomány hitelét. — A magyar-alán érintkezéseknek kétségtelen tanúsága maradt fenn nyelvünk honfoglaláselőtti (talán VIII—IX. századi) alán jövevényszavaiban.

3. ÉLELEMSZERZÉS.

Minden műveltség alapját az élelemszerzésben, a létfenntartás módjában kell keresnünk. Ezért lássuk, mit tudunk a honfoglaláselőtti magyarok gazdasági életéről? — A feljebb már említett arab-perzsa feljegyzések legjobb szövege Ibn Rusta földrajzi munkájában maradt fenn. E szerint a magyaroknak: „sátraik vannak, a fűvel és a termékenységgel együtt vándorolnak.” Ez a mondat általában jellemző a déloroszországi és közép-ázsiai steppék nagy állattenyésztő nomádjainak életmódjára. A steppéket vagy fűves-pusztákat tavasszal, nyár elején zöld növényzet borítja, de ez — a steppék fekvése szerint — hol előbb, hol később sarjad és csak korlátozott időre nyújt elég táplálékot nagyobb nyájak eltartására. Így a nagy állattenyésztő a legeltetési időny alatt időről-időre vándorolni kényszerül és csak könnyen hordozható lakásban, sátorban követheti nyájait. Az arab-perzsa leírás szerint a magyarok lovas harcosok, de a lovon kívül más háziállatukat nem említik. — Bölcs Leo császár taktikájában azt mondja, hogy: „nagy csapat jószág, lovak és teherhordó barmok követik őket, részint, hogy élelmet s italukra tejet szolgáltatassanak, részint, hogy annál többeknek látszassanak.” Szerinte: „a csata napjáig nemzetségek és törzsek szerint vannak elszéledve, lovaikat nyáron és télen folytonosan legeltetve.” — Ezek a képek bármely régi török népre ráillenek.

Arra a kérdésre, hogy a magyarságnak a lovon kívül még milyen háziállatai lehettek, nyelvünk honfoglalás-előtti szakkifejezéseiben — különösen korai török (nagyrészt bolgártörök) jövevényszavaiban — kell választ keresnünk. — Finnugor szavunk van az *eb*-re és a *juh*-ra, juhtartásra vonatkozó más kifejezéseink, mint: *kos*, *ürü*, *toklyó* és *gyapjú*, már török eredetűek. Török a *kecske* és az *olló* (= gödölye) neve, valamint szarvasmarhatartásra vonatkozó: *bika*, *ökör*, *tinó*, *ünő* és *borjú* szavunk. Hogy a Bölcs Leónál is említett tejet többféleképen feldolgozták, arról: *sajt*, *túró*, *író*, *köpü*, török szavaink tanuskodhatnak. A *disznó* neve is bolgártörök szó, de ennek tartása csak települt életmódnál játszhat komoly szerepet. Így legfeljebb állandó jellegű téliszállások körül lehetett gazdasági jelentősége. — A magyar nyelv korai török jövevényszavainak eredetével később foglalkozunk. Itt csak azt akarnók megjegyezni, hogy az állattartásra vonatkozó „műveltségi szavak” szerintünk azért jelentős adatok, mert más oldalról is tudjuk, hogy a magyarok nagy állattartó nomádok voltak. Egy műveltségi szó vagy akár egy szócsoporthátvétele sem fogadható el abszolút értékű bizonyítékaul annak, hogy a szavat átvevő nép az abban képviselt műveltségi fogalmat *teljes értékében* megismerte és átvette.

De térjünk vissza Ibn Rusta leírásához; szerinte a magyarok szállásai akkor a Fekete-tengerig terjedtek és azokat két nagy folyó szelte át. „Ha a tél beáll, mindenki ahhoz a folyóhoz jön, mely a kettő közül hozzá közelebb van, ott töltik a telet a folyóban halakat fogva; a téli tartózkodás ott legmegfelelőbb számukra.” Ez a mondat nem egy félreértésre adott alkalmat, mert ebből már többen akartak a honfoglaláselőtti magyarság „halásznép” voltára következtetni. Pedig nyilvánvaló, hogy a folyók mellé költözés okát nem a halászatban, hanem abban kell látnunk, hogy ott találták a *legmegfelelőbb*

helyet téli szállásaikra. A nagy állattenyésztő török népek, melyek nyáron a fűnövés szerint vándorolnak nyájaikkal, télire védett helyet keresnek maguk és főként nyájaik számára. A steppéket átszelő nagy folyók széles és mély völgyei a legalkalmasabb helyek téli szállások berendezésére. A téli szállások állandó jellegűek, ezekre évről-évre visszatérnek és ezeken nem sátrakban, hanem kunyhók- vagy házakban töltik el a telet.

Ibn Rusta szerint a magyaroknak: „Sok szántóföldjük van.” Ha ezek a földek a téli szállások közelében feküdtek, úgy azt is feltehetnők, hogy a magyarok már csak félnomád életet folytattak, hogy téli szállásaik nyáron sem néptelenedtek el teljesen. A honfoglaláselőtti földművelés emlékét is megtaláljuk korai török jövevényszavainkban. Ilyen: az *árpa* és a *búza* neve, a *tarló* (eredetileg „szántóföld”) és az *eke*; *sarló*, *kéve*, *kepe*, *szérű*, *szór* (gabonát szórni = tisztítani) és talán még *ocsú* szavunk is. Termesztett növény volt még a *kender*, a *borsó*, talán a *komló* és a *torma* is. — Mi sem zárja ki azt a feltevést, hogy bortermeléssel összefüggő korai török szavaink, mint: *szöllő*, *szűr* (szüret), *bor* és *söprő*, már a honfoglalás előtt is ugyanazt jelentették mint ma. A Kaukázus vidékén a szöllő vadon is megterem és arab útleírásokból tudjuk, hogy a kazárok-nak nagy szöllőik voltak a hegység északi nyúlványain. — Ha korai török gyümölcsneveink, mint maga a *gyümölcs* szó, valamint *alma* és *körte* termelt fajtákra vonatkoztak — amire nincsen bizonyítékunk — úgy a magyarságnak már erősen megtelepedett életmódjának kellett volna lennie.

Az eddigiekből láttuk, hogy a honfoglaláselőtti magyarság élelmét leginkább nagy állattartással, vándor pásztorkodással szerezte, e mellett földművelést is űzött; talán szőlői — esetleg gyümölcsösei — is voltak és feltehető, hogy már részben települt életmódú nép volt. Ezt az életmódot a honfoglalás korában és az azt köz-

vetlenül megelőző századokban több török népnél, így pl. a keletturkesztáni ujguroknál, a kazároknál és mind a volgai, mind a dunai bolgárságnál is megtaláljuk. — Ez az életmód legkevésbé sem zárja ki az élelmezés ősi formáit: a vadászatot és a halászatot. De ezekből az ősfoglalkozásokból csak akkor vonhatunk le következtetést egy nép általános műveltségére, ha annak gazdasági élete *első sorban* ezekre van alapítva; „halásznépről” vagy „vadásznépről” csak ilyen esetben beszélhetünk. Amit a természet vadban-halban nyújthat, azt a legmagasabb műveltségű népek is kihasználják, de ez esetben az ilyen ősfoglalkozásnak — az általános műveltséghez viszonyítva — már csak alárendelt szerepe lehet.

A honfoglaláselőtti magyarokról Ibn Rusta leírásából tudjuk, hogy halásztak, ha arra alkalmuk nyílt; annak tanuságául pedig, hogy a vadászatot sem vetették meg, elég lesz ha Hunor és Magor vadászatára — a csodaszarvas mondára — hivatkozunk. Különben Anonymus (P. mester) a magyarok hagyományaként említi, hogy ők „jobb vadászok mint a más nemzetek.” — Nyelvünk vadászati szakkifejezéseiben kétféle műveltségi kör nyomát ismerhetjük fel. Finnugor eredetűek az íjas vadász — vagy harcos — felszerelésére vonatkozó szavaink: *íj*, *ideg* (amivel az íjat felajazzák), *nyíl* és *tegez*. Finnugor *lő* szavunk, a *les* és a háziállatok közt már említett *eb* neve is. Ezekből a szavakból nem kelene szükségszerűen másra következtetnünk, mint egy erdei népnek lesbe ülő, cserkésző, nyomozó vadászatára. — Idetartozó korai török szavaink más, inkább nyílt területen űzött vadászmodszerekre utalnak. A *kopó* kimondottan vadász-, nyilván eredetileg is hajtóeb volt. Egy sor ragadozómadárnévből, mint: *bese*, *keselyű*, *ölyv*, *turul*, solymászásra lehetne gondolnunk. A *tör* (= hurok) ma orvvadászok és madarászó gyermekek szerszáma, de ez a szó eredetileg madárfogó

hálót jelentett, amilyennel török és mongol solymárok fogják be vadászmadaraikat.

A halászat köréből finnugor neve van a *háló*-nak, a hálózótató *pará*-nak, többféle halfogórekesztéknek, valamint a *hajó*-nak, mely eredetileg főként halászeszköz lehetett. — Korai török egy tökéletesbített fajta háló, a *gyalom* és egy halrekeszték, a *cége* neve. — A halászatnak több, különösen a Kaspi-tó és az Azov-tenger vidékén lakó, török népnél jelentős szerepe lehetett. Istachrí és Ibn Haukal szerint, a kazárok egyik legfontosabb tápláléka a hal volt. A Ravennai Geografus különösen „Patria Onogoria”, tehát az onogur haza halgazdagságát emeli ki és elmondja, hogy annak lakói a halat sőtlanúl fogyasztják. — Ezek után csak természetesnek látszik, hogy a magyarok is szívesen halásztak. De abból, hogy Ibn Rusta csak téli halfogásukat említi az is kitűnik, hogy a halászatot csak mellékfoglalkozás-számba vehették; mert ők a legjobb halászati idények alatt — tavaszkor és nyáron — nyilván előbbrevaló teendőikkel: jószáguk gondozásával, földjeik művelésével voltak elfoglalva.

4. TÁRSADALMI ÉS HADI SZERVEZET.

Konstantinos Porphyrogenetos őrizte meg a magyar törzsrendszer leírását és a törzsek neveit. Tőle tudjuk, hogy a honfoglaló nép nyolc törzsből állt, melyből hetet tartottak igazi magyarnak, nyolcadik a kabaroknak röviddel a honfoglalás előtt csatlakozott népe volt. Így a magyar törzsek régi szövetségének emlékét őrizte meg Anonymus *hetumoger* = hétmagyar kifejezése. Konstantinos szerint — mint feljebb említettük — a magyaroknak Árpád megválasztása előtt nem volt fejedelmük, de bizonyosan voltak már előbb is közös főtisztviselőik. A honfoglaláselőtti arab-perzsa források

a magyaroknál két ilyen főméltóságot ismernek: a kündüt és a gyulát. Szerintük kündü „a királyuk címe”, de igazán a gyula uralkodik felettük. — A kündü török méltóság, úgy látszik, hogy Konstantinos korában már nem volt betöltve a magyarságnál; ez nyilván Árpád fejedelemmé választásával vált feleslegessé, de a cím emlékét a hagyomány mégis megőrizte, Anonymus Cundu, a krónikák Kund vezérének nevében. — A *gyula* címet — egy régi török méltoságnév bolgártörökös alakját — Konstantinos is említi és ez még az ő idejében is közvetlenül a fejedelem után következő, első tisztsége volt a magyar népnek.

Ugyancsak Konstantinos őrizte meg a gyula után következő tisztviselő, a *karkhász* címét számunkra. Valószínűleg ennek a szónak eredeti magyar alakja maradt fenn az Anonymusnál szereplő *Horka* nevében. Konstantinos úgy értesült, hogy mind a gyula, mind a karkhász bírói tisztet viselt. Ennek kiegészítéseül felemlítjük, hogy Bölcs Leo szerint a magyarok népét: „nem szeretettel, hanem rettegéssel tartják féken, bűnöseiket a főnökök szigorú és súlyos büntetéseknek vetik alá.” — Mivel pedig a műveltség dolgában ősainkhez oly közel álló dunai bolgároknak pogány korukban szintén rendkívül szigorú törvényeik voltak, feltehetjük, hogy Kézai Simonnak a „hunok” (értsd: magyarok) szigorú törvényeiről szóló leírása régi magyar jogszokások emlékét őrizte meg. — Nyelvünk legrégibb jogi kifejezései, mint: *törvény*, *bűn*, *tanu*, talán még *bilincs* és *bakó* is, korai török jövevényszavaink csoportjába tartoznak.

Bölcs Leo taktikája különbséget tesz a magyarság törzsei és nemzetségei között. A törzs — mint más, hasonló társadalmi berendezésű nomád népeknél — nemzetségek csoportosulásából alakult politikai szervezet volt. A nemzetség elvben mindig vérségi alapon áll; jellemző erre, hogy míg Szent István nagy reformja a politikai szervezetű törzseket nyomtalanul elsöpörte,

addig a nemzetségek vérségi jellegű és főként gazdasági téren érvényesülő intézménye, ezt a nagy átalakulást még századokkal túlélte. Sőt még az Árpádházi királyok alatt bevándorolt idegenek is nem egy új nemzetséget alapítottak.

Krónikáink a magyar nép másféle — nem politikai, hanem katonai — szervezetének nyomát is megőrizték. Szerintük a honfoglaló seregnek „századosai és tizedesei” voltak. Ez a szervezet még a királyság alatt is fennmaradt, mert Szent László egyik törvénye is említi az örök „századosait és tizedeseit.” — A hadseregnek és alkotórészeinek tízedes számrendszeren alapuló beosztása már a K. e. III—II. században Kína szomszédságában alakult nagy hun (hiung-nu) birodalomban is megvolt. A hunoknál, azután a K. u. VII—VIII. századi törököknél és később a mongoloknál, a tizedek, századok és ezredekbe osztott sereg legnagyobb egysége, a tízezer emberből álló *tümen* volt. — A IX. századi arab-perzsa leírás szerint a magyarok főnöke „húszezer főnyi lovasság élén lovagol.” Ebből arra következtethetnénk, hogy a magyar sereg akkor két tümenbe volt beosztva. Talán a tümen emléke kísért még krónikáink azon adatában is, hogy a hunok mindegyik nemzetsége tízezernyi embert állított harcba. — Bölcs Leo császár többször idézett taktikájának a magyarokról szóló fejezete is arról tanuskodik, hogy őseinknek — a törzsek politikai kapcsolatán kívül — még magasabb taktikai elvek szerint szervezett hadserege is volt; hogy ez a sereg nemcsak harcképes férfiak összeverődött tömegéből, hanem fegyelmezett *katonákból* állt.

A magyar nyelvnek finnugor eredetű szavai közt két olyan kifejezést ismerünk, amelyek a társadalmi vagy hadi szervezet körébe tartoznak. Egyik: *úr* szavunk, melynek — mint a vele összevethető osztják szónak — eredetileg nyilván „nemzetség feje” vagy „fejedelem” jelentése volt, másik pedig a *had* szó. Ezekkel kapcso-

latban megismételjük a vadászatnál is említett: *íj, ideg, nyíl, tegez* szócsoporthoz. — Az itt felhozott szavak megfelelői máig is élnek az obi-ugor nyelvekben; de azért sem az obi-ugoroknál, sem más finnugor nyelvű népnél — legalább is a XIX. század elejéig — nem ismerünk példát arra, hogy valamelyikük fejlettebb politikai szervezetet alkotott volna. Másrészt sem a vogulosztjakok, sem más finnugor nép haditetteinek leírásából nem következtethetünk csak nemzetségek harcaira, esetleg ilyenek alkalmi csoportosulására. — Ezzel szemben a magyarságnak mind társadalmi, törzsi és nemzeti, mind pedig katonai szervezetéhez legközelebbálló példákat a török népekről szóló történeti és néprajzi leírásokban találjuk.

5. A VALLÁS.

A honfoglalók és a honfoglalás előtti magyarok vallásáról, vallásos hiedelmeiről olyan közvetlen forrás egy sem maradt ránk, mint azok, amelyek gazdasági és politikai berendezkedésükkel foglalkoznak. Több közvetett adat összevetéséből mégis kialakul egy kép, amelyből arra következtethetünk, hogy a magyarság régi társadalmi szervezetében a szellemi tényezőknek milyen szerepe lehetett. Ezt a szellemi beállítottságot legélesebben a Turul monda, az Árpádok származási mondája világítja meg. Anonymus szerint: Álmos anyját, Emesüt álmában megjelent sas termékenyítette meg; ez a madár, később keletkezett krónikák szerint is megjelenik Álmos anyjának álmában, de annak ebben a későbbi fogalmazásban már csak jövőmondás a szerepe. Kézai Simon magyar történetéből tudjuk meg, hogy ennek a sasnak magyar neve *Turul* volt, hogy az Árpádok Turul nemzetségéből származtak és hogy ezt a „magyarul turulnak mondott” sast használták címerként zászlaikon,

„Etele király korától” Géza fejedelem idejéig. — Tehát a magyarok első uralkodóháza egy ragadozó madártól származtatta magát és az a nemzetség, amelyhez az Árpádok tartoztak, a madár-ős: Turul nevét viselte.

A Turul név egy sasféle ragadozó-madarat jelentő török szónak régi magyar alakja. Már Gombocz Zoltán rámutatott arra, hogy *Turul*, több más török állatnévből képzett személynévünkkel együtt (mint *Ákos*, *Karcsa*, *Kartal*, *Tiván*, *Bese*, *Torontál*, *Zongor*, *Kaplyon*, *Thonuzoba*, *Kurd*, *Tege*), az ú. n. „totemisztikus” nevek csoportjába tartozik. — A nemzetközi szakkifejezésként használt *totem* — egy északamerikai indián szónak eltorzított alakja — nagyon tág jelentőségű. Leginkább mégis azokat a hiedelmeket szokták e névvel jelölni, amelyek szerint egy embercsoport egy állattól származtatja magát, és azt a viszonyt, amely e hiedelem folytán az ember és az ősenek vagy rokonának tartott állat közt kialakul. — Török népeknél gyakran találkozunk ilyen hiedelmekkel és így valószínű, hogy az állatvilágból vett személynévek gyakori előfordulása ezekkel összefüggésbe hozható. Németh Gyula, a honfoglaló magyarságról írt munkájában, több olyan török nép eredetmondáját hozza fel, amelyek mindnyájan valamilyen állatőstől származtatják magukat. Az állatősökben való hit Középázsia török és mongol népeinél általában el lehetett terjedve. — Különösen egy buriát monda érdekes, mely szerint szintén sas termékenyít meg álmában egy férjes asszonyt, kinek fiából lesz az első sámán. A sámán, a néphit szerint kiválasztott lelki tulajdonságokkal és hatalommal felruházott lény, ami megint egyezik a Turul mondával, mert az — Anonymus elbeszélése szerint — Álmost is kiválasztott, pogány létére mintegy a Szentlélek ajándékával felruházott lénynak tünteti fel.

Deér József egy tanulmányában mélyrehatóan foglalkozik azokkal az ősi pogány fogalmakkal, amelyek még a királyság megalakulása után is szerepet játszo-

tak a magyar közéletben. Ebben a tanulmányban, számos, a török népek életéből vett példával bizonyítja, hogy a Szent István utáni Árpád-házi királyok „Isten kegyelméből” való uralkodói joga és örökösödése nem nyugati, hanem kimondottan török jellegű jogfelfogásra, szellemi beállításra vezethető vissza. Az Árpádok uralkodásra alkalmas voltukat (idoneitásukat) Álmos csodás „totemisztikus” származásának köszönhatték. Ez az elv érvényesült már akkor, amikor a Szent István halálát követő trónbetöltési kísérletek (Péter, Aba Sámuel) után az ország nemesei, a trón törvényes várományosait: Endrét, Bélát, Leventét hazahívták. Így a Turul monda — ahogy ezt Deér világosan látja — nemcsak az uralkodóház származásának, hanem a magyar nép és az Árpádok misztikus kapcsolatának ősi hagyományát őrizte meg. Nem hisszük, hogy ezekből az állatösökről szóló legendákból arra lehessen következtetnünk, hogy a magyarságnál és a török népeknél általában, valamikor *mindazok* a jelenségek életben lettek volna, amelyeket — okkal vagy ok nélkül — a totemizmus körébe szoktak utalni. A magyarok szellemi életében nyilván többféle jellegű vallásos hiedelem is játszott szerepet.

Az arab-perzsa források pár szóval említik a magyarok vallását. Ezek, a két régibb szöveg (Ibn Rustáé és Gardízié) szerint: „tűzimádók”, a jóval későbbi al Bakrí szerint „bálványimádók” lettek volna. Lehet, hogy az eltérő jelzők mindkét esetben csak azt jelentik, hogy a magyarok mohamedán szemmel nézve pogányok voltak. Al Bakrí megjegyzése mellett mégsem mehetünk el anélkül, hogy a bálványimádással röviden ne foglalkoznánk. Bizánci források szerint K. u. 527—28 körül Gordas, a Bosporos melletti „hunok” királya keresztény hitre tért és hazatérve összetörette és beolvasztatta „azokat az arany és ezüst bálványokat, amelyeket a hunok tiszteltek.” Ez az esemény a Kimmerii-Bosporosnál, az Azóvi-tenger torkolatánál történt, helyének

és időpontjának összevetéséből következik, hogy Gordas hunjai tulajdonképen kaukázusi, azovi-tengervideki bolgárok voltak. Reánk nézve ez az adat azáltal lesz különösen érdekessé, hogy Gordas testvérét, ki a pogány vallást megint helyre állította, Mugerisnek hívták. Németh Gyula Gordas nevét Ogurda-nak, Mugeriset pedig Mogyeri-nek olvassa és így szerinte, az első a bolgártörök ogurok, a másik a magyarok népnevének személynévként való használatáról tanuskodnék. — Nagy Miklós pápa 866-ban a megtérni akaró dunai bolgárokhoz intézett levelében, bálványimádásukat is megemlíti. Végül még azt is felhozzuk, hogy az óegyházi szláv nyelv képet, bálványt jelentő *kapiste* szava bolgártörök származású és így közös eredetű a mi *kép* szavunkkal.

Theotmár salzburgi érsek 900 körül írt levele megint másfajta vallási jelenségre hívja fel figyelmünket. Levelében arról panaszkodik a pápának, hogy Pannónia szláv lakói, kik már keresztények voltak, a magyarok módjára „kutyára vagy farkasra” esküsznek. Ehhez az adathoz legalább is közel áll az, amit egy bizánci író jegyzett fel a pogány dunai bolgárokról: „a napot, holdat és csillagokat imádták, közülük néhányan a kutyának is áldoztak.”

Valószínűleg nemcsak a nép alacsonyabb rétegeiben volt nagy szerepe a varázslásnak, bűbájosságnak. Krónikáinkból tudjuk, hogy mikor a magyarok Péter uralma ellen fellázadtak, belusi Vatha felbujtására a szellemeknek (*demonibus*) áldoztak és lóhúst ettek. Később pedig Vatha fia Ianus: „atyja példáját követve, sok bűbájost, javasasszonyt és jövendőmondót gyűjtött maga köré, kiknek bűbájoskodása igen kedvessé tette őt az urak szemében.” Ezek a bűbájosok leginkább a Közép- és Északázsiában általánosan elterjedt sámánkodáshoz hasonló szerepet tölthettek be. De ebbe a fogalomcsoportba tartozó szavaink tanúsága szerint, a bűbájosi hivatásnak többféle fokozata és módja is lehetett. —

A sámánkodás leglényegesebb szertartása abból áll, hogy a sámán énekléssel, tánccal, esetleg kábítószeres segítségével extázisba, önkívületi állapotba hozza magát, amely állapotában képessé lesz arra, hogy a jó vagy rossz szellemekkel tetszése szerint rendelkezzen. Ennek az állapotnak kifejezésére szolgált finnugor eredetű: *réül, réülés, rüet* és velük közös származású — szintén önkívületre vonatkozó — *részeg* szavunk. Ugyancsak finnugor szó a *jós* vagy *javas*, amely eredetileg nemcsak gyógyítással foglalkozó embert, de bűbájost, varázslót is jelentett. Még több ebbe a csoportba találó kifejezést találunk nyelvünk korai török jövevényszavai között. *Bű*, varázst, varázslást, *báj* pedig eredetileg köteléket, szalagot jelentett; így a bűbáj, bűbájosság összetétel egykori értelme: varázslással való megkötés, lekötés volt. A bűbajos valamilyen varázsló volt, de ugyanezt jelentette, az ugyancsak török eredetű *orvos* is. Bornemisza ráolvasásaiban találunk egy mondatot: „én vagyoc mindennel nagyob *oruos*, te vagy mindennel nagyob *baios*”; tehát a két szó jelentése lényegében azonos lehetett. — A *bölcs*, eredetileg megint csak varázsló vagy bűbajos volt. — Pais Dezső szerint *táltos* szavunk is török származású és jelentése a sámán önkívületével, ájult állapotával függött össze.

Bár a bűbájosság, a sámánkodás ősi öröksége mind a török, mind a legtöbb más északázsiai népnek, e mellett a törökségnél már egy magasrendű égi istenség tisztelete is korán kimutatható. A VIII. századi orkhoni emlékek feliratai ezt *türk tengriszi* = „törökök istene” néven említik. Ez a kifejezés — ahogy azt Tagányi Károly rég észrevette — szakasztott párja a „magyarok istenének”. Láttuk, hogy nyelvünk milyen sok emléket megőrizte a törökség régi vallásának és így valószínűnek tartjuk, hogy ez a két kifejezés is közös ősforrásból vette eredetét.

A nemzetinek tartott égi istenség kultusza mellett,

a török népek magasabbrendű, bölcsészeti tartalmú vallások iránt is korán érdeklődtek. A középpázsiai törökök már a K. u. VI. században megismerkedtek a buddhista vallással. Egy török khákán számára a kínai császár fordíttatta le a Nirvána Sutrát, a khákán pedig külön azért küldött egy zarándokot Indiába, hogy az neki onnan szent írásokat hozzon. — Az ujugurok Turkesztánban — ahol a K. u. VIII. században telepedtek le — részben buddhisták voltak, előkelő osztályuk a manicheus vallást követte, de birodalmukban e mellett, még a nesztoriánus kereszténység is virágzott. Moravcsik, a Szent István Emlékkönyvben megjelent egyik tanulmányában, már jóval korábbi VI. sőt V. századi példákat hoz fel a nesztoriánizmusnak török népeknél való hódításáról. A bolgár-törökség a Kaukázus vidékére való költözése után rövidesen érintkezésbe juthatott a kereszténységgel és — mint feljebb említettük — egyik fejedelmüknek, Gordasnak 527—28 körüli kitéréséről is van már tudomásunk. A VIII. század közepe tájt az onuguroknak püspökük is volt, aki a krimi gótok metropolitájának volt alárendelve.

Egyik szép honfoglaláskori tarsolylemezünk közepét a kereszt képe díszíti. Mivel pedig ezek a tarsolylemezek Fettich Nándor bizonyítása szerint még a déloroszországi hazában készültek, arra kell következtetnünk, hogy a magyarok közt már a honfoglalás előtt is voltak keresztények. — Egy magasabbrendű vallás, részben talán a kereszténység révén terjedhettek el nyelvünkben olyan török jövevényszavak, mint: *bűn*, *bocsánik*, *gyarló*, *egy* (pl. egyház) és talán *érdem*; amelyek közül *bűn*-t nem kell magyaráznunk, *bocsánik* (bocsát, búcsú) már igen korán vonatkozhatott vallásos értelemben vett bűnbocsánatra, míg *gyarló* eredeti jelentése „bűnös” volt. *Egy* vagy *id* (*egy*-ház, *id*-nap = ünnep) török megfelelői „jót” jelentenek, de a régi magyarban szentet értettek alatta és lehet, hogy a szónak már az

átadó török nyelvben is ez volt a jelentése. *Érdem* szavunk ujjur emlékekben gyakran fordul elő „erény” jelentésben, így talán ezt is ebbe a csoportba sorozhatjuk.

A magasabbrendű vallások iránti érdeklődés leginkább a jobbmódú, előkelőbb osztályhoz tartozó embereknel lehetett elterjedve. Ezek inkább juthattak érintkezésbe olyan idegenekkel, akiknek műveltsége ilyen magasabb vallásrendszerre volt alapítva és több idejük is volt arra, hogy ilyen kérdéseken elgondolkozzanak. — Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a bűbájosság, a sámánkodás a honfoglaló magyarok főembereinél ne lett volna épp oly népszerű, mint később Vatha és fia Ianus idejében.

A Szent István előtti magyarság előkelő embereinek eklektikus gondolkodását két jellemző példával világítjuk meg. Az elsőt Szent Metód legendájából vesszük: Talán tizenöt évvel a honfoglalás előtt, egy magyar fejedelem (a legenda *kral*-nak, királynak mondja) vagy egy sereg vezére a Duna tájékára jött és látni akarta Methodiust. „És valának, kik mondták és vélték, hogy nem fog tőle baj nélkül megszabadulni, ő (mindazonáltal) elmene hozzá (a „királyhoz”). Ez pedig, miként úrhoz illik, azonképen tisztességesen és fényesen, ünnepéllyel fogadta. És beszéle vele, amint az ilyen férfiaknak illetl egymással beszélniök, megszerette, megcsókolta, nagy ajándékokkal bocsátá el, mondván neki: emlékezzél meg mindig rólam, tisztelendő atya, szent imáidban.” — Második példánk Szent István atyjáról Géza fejedelemről szól. Merseburgi Thietmár beszéli el róla, hogy mikor őt püspöke megróttá, amiért az igaz Isten mellett más, hamis isteneket is szolgált, azt felelte: van módjában, elég gazdag, hogy ezeknek is adhasson. — Methodot a magyar fejedelem szívesen meghallgatta, de annak nincsen nyoma, hogy ő a keresztséget is felvette volna; Géza viszont megtért, de azért pogány módra is áldozott tovább. — Úgy látszik, hogy egy

magasabbrendű vallás megismerése — még a kereszténységé is — csak akkor tudott mélyreható gyökeret verni a magyarságnál, mikor az már intézményesen vezetett be. Így népünk megtérése és a keresztény gondolat győzelme is csak Szent István céltudatos térítő és szervező munkájával volt elérhető.

6. A NYELV KÉRDÉSE.

Láttuk, hogy a magyarokat az arab-perzsa földrajzírók török fajbelieknek mondták és hogy Leo császár különösen a bolgárokkal való nagy hasonlatosságukat emelte ki; láttuk, hogy történeti és nyelvi adatok egyaránt arra mutatnak, hogy a magyarság valamikor az onogur-bolgár néphez tartozott. — Gazdasági életük — mint a legtöbb régi török népé — főként a steppei nomád állattartásra volt alapítva. — Társadalmi és hadi szervezetük szintén a török népekével egyező módon volt berendezve. — Szellemi beállítottságukra, legendáikra, vallási hiedelmeikre, de eklektikus érdeklődésükre is, a régi török népek körében találunk a legtöbb analógiát. — Lássuk most azt, hogy a nyelv kérdése hogyan állt a honfoglalás korában?

Konstantinos Porphyrogenetosnak a kabarokról szóló fejezetében találunk néhány sort, mely erről esetleg sokat mondhatott. Szerinte, miután a kazárok leverték a kabarok pártütését, ezeknek életbenmaradt része a magyarokhoz menekült és velük együtt élt tovább: „innen van az, hogy megtanították a nevezett turkokat (=magyarokat) a kazárok nyelvére is és mai napig beszélik ezt a nyelvjárást, de a mellett bírják a turkok elütő nyelvét is.” —/Ebből a szövegből szószerint azt kellene értenünk, hogy a magyarok lettek kétnyelvűekké az együttélés folyamán; megtanulták a kabaroktól a kazár nyelvet és e mellett saját régi nyelvüket is tovább

beszélték. Ez az állítás fordítva még sokkal valószínűbben hangzanék, mert a kabarok nyilván épp úgy megtanultak magyarul, mint később a kunok vagy a besenyők, és mivel egy nyelvcseré nem lehet máról holnapra végbe, ősi nyelvüket ők is csak egy darabig tartó kétnyelvűség után veszíthették el. Nagyon kérdéses, hogy az állítás eredeti alakjában is megállhatna-e? — Alig tehető fel, hogy a magyarok egy hozzájuk menekült néptöredék nyelvét felvették volna. Nem arra kellene-e inkább gondolnunk, hogy a magyarok már a kabar csatlakozás előtt is beszéltek egy török nyelvet — ami lényegesen megkönnyítette volna a két nép érintkezését — és hogy ennek félreértésén alapult Konstantinos idézett szövege? — Erre a kérdésre határozott választ nem adhatnánk, de annak a feltevésnek alátámasztására, hogy a magyarság már a kabar népelem felvétele előtt is kétnyelvű volt, ma már igen nyomós bizonyítékokat hozhatunk fel."

A kabarok csatlakozása kevéssel a honfoglalás előtt történt. A nemzeti hagyomány csak *hét-magyart* ismert és Anonymus szerint — aki a kabarokat „kunok”-nak mondja — ezek csak az új hazába való vándorlás útján társultak a magyarokhoz. — Konstantinos is világosan megkülönbözteti őket a magyaroktól, az Admonti Évkönyvek pedig 881-ben — egy nyugati kalandozásuk alkalmából — mint önálló népet említik őket. A kabarok eredetileg a kazár néphez tartoztak és így valószínűleg török nyelven beszéltek, míg a magyarságnál, a IX. században már a szó mai értelmében vett (finnugor) magyar nyelvnek kellett közönséges használatban lennie. Bizonyosra vehetjük, hogy a magyar nép zöme — legkésőbb első királyaink korában — ezt a nyelvet tekintette nemzeti nyelvének. Csakis így kerülhetett már 1055-ben számos magyar szó, rag, sőt mondattöredék is olyan fontos okmányba, mint I. Endre király tihanyi alapítólevele. Hogy a magyarok ezt a nyelvüket ma-

gukkal hozták, arról honfoglaláselőtti utolsó lakóhelyük neve: Etelköz is tanuskodik, mert ez ugyanazon köz szóval képzett összetétel, mint: a Rábaköz, Bodroghöz, Muraköz, stb. neve; de jellemző az is, hogy a név első része: *etel* már kétségtelenül török eredetű szó.

Németh Gyula kettős szóhasonlítással bizonyítja azt, hogy Árpád családjában magyarul is, törökül is beszéltek. Árpád harmadik fiát *Jutocsának* (mai alakja Jutas) hívták, ez a név egy török „inyenc” jelentésű szóból alakult. Árpád — más fiától származó — unokájának neve Ézelő volt, ez Németh szerint a régi magyar *ézel* = ízlel ige származéka és eredetileg megint inyen-cet jelentett. Így Ézelő neve nagybátyja török nevének fordítása lett volna.

A finnugor magyar nyelv régiségéről tanuskodik Julián barát útleírása is. Juliánus — kinek utazására még visszatérünk — IV. Béla király idejében járt Magna Hungariában, a mai Baskirföldön, ahol ő magyar nyelven beszélt az ott élő magyarokkal. Akkor, vagy harminc évvel a Halotti Beszéd keletkezése után, már bizonyosan csak mai nyelvünket mondták „magyarnak.” Ha azok, kiknek ősei nyilván népünk vándorlásakor szakadtak el a többi magyarságtól, csakugyan a mi finnugor nyelvünket beszélték, akkor éppen annak tanuságát kell látnunk, hogy a magyar nép (vagy legalább is annak egy része) már vándorlása előtt is ezt a nyelvet beszélte.

Melich János viszont annak szolgáltatta első meggyőző bizonyítékát, hogy a magyarok egy bolgártörök nyelvet is beszéltek. Anonymus szerint az erdélyi Gylának (ez a cím nála már személynévként szerepel) két leánya volt: *Karoldu* és *Sároltu*. A két név jelentése: „fekete menyét és fehér menyét”; *Sároltu* hangalakja pedig arról tanuskodik, hogy ezek a nevek egy bolgártörök nyelvből származnak. A páros: fekete- és fehérmenyét összeállítás pedig csak olyan környezetben tör-

ténhetett, ahol a nevek jelentésével még tisztában voltak. Sároltot Géza fejedelem vette feleségül és ő lett Szent István anyjává. Thietmar magdeburgi érsek krónikája szerint őt „szlávul” *Beleknegini*-nek hívták. Thietmár ezt a nevet „szép úrnő”-nek fordítja, de a név első része (*Bele-*) nyilván a „fehér” jelentésű szláv *bjela* szó lesz és ez így a Sárolt név első szótagjának fordítása lehetne. Sárolt férjének, Gézának neve eredetileg *Gyeücsának* hangozhatott. Ez a név, Németh Gyula szerint egy „fő, jobb, legjobb, felső, legfőbb” jelentésű török méltóságjelölő szónak bolgártörökös alakjára vihető vissza. — I. Géza királyunk ezzel a névvel párhuzamosan a Magnus nevet is használta, és pedig nyilván mint a török-magyar Géza név latin megfelelőjét. Felső, fő, stb. és *magnus* = nagy között nincs nagy jelentésbeli különbség; Magnus pedig, mint keresztény név, bizonyosan legközelebb állt az akkor még pogány hangzású *Gyeücsa* névhez. Ha feltevésünk megáll, akkor azt kell hinnünk, hogy I. Géza király korában még tisztában voltak a király nevének török jelentésével, és így azt is feltehetnők, hogy akkor — a XI. század második felében — még a királyi udvarban is tudtak egy bolgártörök nyelvet.

A Konstantinos Porphyrogennetosnál és a mi Anonymusunknál fennmaradt személynevek legnagyobb része török származású, és azok, amelyek finnugor eredetű szóra vezethetők vissza, szintén a török névadás szabályai szerint vannak megalkotva. — A török nevek egy részének bolgártörök hangalakja van, egy részük pedig kimondottan köztörök jellegű. Tudjuk, hogy a magyarok sokáig éltek a kazár birodalom kötelékében, amelynek uralkodó-osztálya köztörök nyelvű volt, így közülük sokan megtanulhatták a kazárok nyelvét; ebből egy kisebb csoport jövevényszó is maradt fenn nyelvünkben. A török címeiből, méltóságjelölő szókból alkotott nevek, részben szintén kazár hatásra

lesznek visszavihetők és lehet, hogy a kabarok csatlakozásával újabb hasonló elemek is jöttek nyelvünkbe.

Konstantinos szerint Árpád fiait: Tarkacs-nak, Jelech-nek, Jutocsa-nak és Zoltán-nak hívták. Tarkacs a török *tarkan* méltóságnévből, Jelech (Üllő) az *ilik* „fededelem” címből, Zoltán az arab-török „szultán” méltóságnévből származik. Jutocsa török neve nem ebbe a jelentéscsoportba tartozik. Zoltán unokája Géza, mint láttuk, szintén méltóságjelölő szót viselt nevéül. Az ő fiának, Szent Istvánnak pogány neve: Vajk ugyanilyen jellegű név, mert ez meg a török *baj* „gazdag, hős, vezér” szóval függ össze. — Az ilyen névadás más előkelő magyar családoknál is el volt terjedve. Így például az erdélyi Gyula atyja — Anonymus szerint — Tuhutum (mai alakjában Tétény) volt, ez a név pedig a török *tigit*, „herceg” címből alakult. — Az a tény, hogy a magyarság fejedelmi rangú családaiiban előszeretettel használtak ilyen török címekből, méltóságnevekből képzett személyneveket, megint csak valamely török nyelv ismeretével magyarázható.

A magyar névadásnak jellemző tulajdonsága volt a neveknek becézőképzővel való alkotása. Ilyen *-d* becézővel alakult pl. a török *arpa* (magyar árpa) szóból Árpád, *-cs* képzővel a török *tarkanból* Tarkacs, *-k* képzővel a török *baj* vagy *vaj*-ból Vajk. — Erről a becéző- vagy kicsinyítőképzős névalkotásról azt tartották, hogy ez nyelvünknek finnugor eredetű sajátja, mert ez „a törökségnél nincs meg.” De Németh Gyula két újabban megjelent szófejtésénél arra az eredményre jutott, hogy Esperüch (Asparuch) és Omurtag dunai bolgár uralkodók nevei *-ch*, illetőleg *-g* kicsinyítőképzővel vannak megalkotva. Tekintve a régi magyarságnak és a bolgártörököknek szoros kapcsolatát, valószínű, hogy a névképzésnek ez a módja (még ha a képzők kétségtelenül finnugorok volnának is) megint csak a bolgártörök műveltség körére vezethető vissza.

A magyar törzsek neveit szintén Konstantinos leírásából ismerjük. Ezek szerint így hangzottak: első a kabarok törzse, második a Nyék, harmadik a Megyer, negyedik a Kürtgyarmat, ötödik a Tarján, hatodik a Jenő, hetedik a Kér, nyolcadik a Keszi.

A kabarok emlékét a magyar hagyomány is fenntartotta, de ők Anonymusnál „kun” néven szerepelnek. Az Anonymusnál felsorolt kun = kabar vezérek nevei mind török, de nem bolgártörök személynevek. — A kabarok után következő hét törzs volt — a honfoglaló magyarság tudatában — a tulajdonképeni „magyar nép.” Németh Gyula ezek neveit a következőképen fejtegette meg: *Nyék* neve finnugor eredetű, jelentése „határvédő akadály” lehetett. A törzs nevét onnan kaphatta, hogy a határ védelménél volt beosztva. Így a név a török népnevek névadási szabályai szerint jött létre. — *Megyer* a *mogyer*, *magyar* névnek régi alakpárja. Németh Gyula elfogadja Reguly feltevését, mely szerint a név első része (*megy*, *mogy*) azzal a vogul szóval egyezik, amellyel a vogulok önmagukat és az osztjákat szokták megnevezni. A név második része, mely eredetileg *-eri*-nek hangzott (magyeri, mogyeri) a török *eri*, *iri* szó lesz, amellyel alkotott népnevek különösen a bolgártörökségnél fordulnak gyakran elő; így a *Megyer* név „összetett alakjában bolgártörök eredetű.” — *Kürtgyarmat* két törzsnévnek, *Kürt* és *Gyarmat*nak összetételéből keletkezett. *Kürt* egy középázsiai türk törzs neve, amely egy jeníszejvidéki feliratban is előfordul és Németh Gyula ez esetben etnikai kapcsolatra is gondol. Feltevését az is támogatja, hogy a székely írás betűi a jeníszeyi türk írásból származnak. Ezt a kapcsolatot Fethich Nándor régészeti megállapításai is valószínűvé teszi. *Gyarmat* neve bolgártörök eredetű, jelentése „fáradhatatlan.” — A *Tarján* és *Jenő* törzsek nevei *tarkan* és *ynak*, két török méltóságnév alakjára mennek vissza. *Kér*-nek török, de nem bolgártörök neve van, jelentése

„óriás.” *Keszi* megint bolgártörök nevű törzs; neve „töredéket, részt” jelent, így nyilván egy törzs felbomlásának, egy töredék csatlakozásának emlékét őrizte meg.

Németh Gyula szerint a hét tulajdonképeni magyar törzs nevében nyolc törzsnév őrződött meg, mert Kürtgyarmat nevét két részre kell bontanunk. E nyolc törzsnév közül négynek kimondottan bolgártörök jellege van; ezek: Gyarmat, Tarján, Jenő és Keszi. — Kürt és Kér neve köztörök hangalakú, így ezek valószínűleg közép-ázsiai — talán mindketten jensiszejvidéki — törzsek voltak, amelyek régebben csatlakoztak a magyarsághoz. Miután nincs rá okunk, hogy a nevek tanuságában kételkedjünk, azt mondhatjuk, hogy a magyarok legalább is öt törzse török volt és ezek közül három egészen, egy pedig részben bolgártörök jellegű lehetett. A bolgártörök törzsek közül kettő — Tarján és Jenő — török méltóságnevet viselt, nyilván olyan méltóságokét, amelyekkel főnökeik voltak felruházva. Gyarmat (= fáradhatatlan) neve pedig, jelentése szerint a megtisztelő nevek közé tartozik. Így mindhárom törzsről azt kell feltennünk, hogy azok a magyar nép életében előkelő szerepet játszottak.

Nyék nevét Németh Gyula finnugornak tartja, de ebből szerinte sem kell arra következtetnünk, hogy a törzs népe is finnugor-eredetű lett volna. Meg kell jegyeznünk, hogy a *nyék* szó megfelelőjét egyetlen finnugor nyelvből sem ismerjük és így eredetének kérdését mi nem tekintjük eldöntöttnek. Erről egyelőre csak annyit tudunk, hogy szókezdő ny-je miatt török eredetű nem lehet.

Németh Gyulának a Megyer törzs nevéről adott megfejtését fönt ismertettük. Ő ezt a nevet összetett alakjában ugyan bolgártöröknek tartja, de mivel a név első része (*Megy-*) szerinte a vogulok „nemzeti” nevének felel meg, ő magát a Megyer törzset is finnugor eredetűnek gondolja. Bár ez a szóegyeztetés *hangtanilag*

bizonyosan kifogástalan, megfejtését, a hozzáfűzött következtetéssel együtt, elfogadhatatlannak tartjuk. — A Megyer törzs, a magyarság névadó törzse, mely felett nyilván Árpád nemzetsége uralkodott, nehezen tartozhatott volna más népelemhez, mint a törzsszövetségben túlnyomó erejű bolgártörökséghez. Eltérő megoldásul csak az a feltevés kínálkoznék, hogy a Megyer törzs hódító idegen elemet képviselt a magyarok között. Valószínű, hogy a magyarság valamikor hol hosszabb, hol rövidebb ideig élt szabir, majd török, majd kazár fennhatóság alatt és közben valamiképen az avar birodalomba is belé tartozott, de azt a feltevést, hogy egy finnugor „törzs” lépett volna fel hódítóként török törzsekkel szemben, teljesen elképzelhetetlennek tartjuk. A magyaron kívül nincs egyetlen finnugor nép sem, amelynek a középkor folyamán olyan műveltsége, társadalmi és hadi szervezete lett volna, hogy az egy „törökös műveltségű” néppel szemben, még csak megközelítőleg is egyenlőértékű ellenfélként léphessen fel. Ezért a Megyer név eredetének kérdését egyelőre megoldatlannak tartjuk; a törzset azonban — már történeti okokból is — a török törzsek közé sorozzuk.

Ebben a fejezetünkben felhoztunk néhány — kiszámú, de mégsem jelentéktelen — adatot, melyek arról tanuskodnak, hogy őseink még a honfoglalás után, sőt még első Árpádházi királyaink alatt is tudtak egy török, még pedig nyilván bolgártörök nyelvet. A törzsek nevei, az itt és előbbi fejezetünkben említett méltóság- és személynévek legnagyobb része, azt tanúsítja, hogy a magyar nép nemcsak műveltség dolgában volt török, hanem beszélni is tudott törökül. Viszont arra is hoztunk fel bizonyítékokat, hogy a magyarság mai finnugor nyelvét már magával hozta az új hazába. Arra a kérdésre, hogy a szerintünk bolgártörök magyarok hol és hogyan vették fel finnugor nyelvüket, később kíséreljük meg választ adni; most előbb ennek a két nyelvnek honfoglalás-

előtti viszonyáról és a bolgártörök nyelv kiveszésének okáról akarnánk néhány szót mondani.

A magyarok nyilván ugyanabból az Onogur törzsszövetségből származtak, mint a dunai bolgárok. Ezek korábban vándoroltak el nyugat felé és 679-ben már a Balkánra költöztek; míg a magyarok csak százhatvan évvel később jelennek meg, mint a dunai bolgárok szövetségesei, az Aldunánál. Hogy ez a két nép közben is érintkezett-e, arra nincsenek adataink és arra sem, hogy ha érintkeztek, milyen viszonyban álltak egymáshoz? Annyi bizonyos, hogy a Maeotis és az Alduna közt abban az időben nem tudunk olyan népről, mely ennek az érintkezésnek állandóan útjában lett volna. Így valószínű, hogy a két rokonszármazású nép összeköttetése a közbeneső időben sem szakadt meg teljesen. Ezt annál inkább elfogadhatjuk, mert a magyarok a volgai bolgárokkal még a honfoglalás után is fenntartották régi kapcsolatukat. Pedig Magyarország és a Volga-Káma torkolata körül fekvő Volgai-Bolgárország közt jó kétannyi távolságot kell felvennünk, mint az Alduna és a Don folyása között. Erről a kapcsolatról kétoldali bizonyítékaink is vannak. Egyrészt Anonymusnál találunk egy adatot, mely szerint Taksony vezér korában Bulárból izmaeliták vándoroltak be Magyarországra. *Bulár* akkor a volgai bolgár földet jelentette, izmaelita pedig mohamedánt; miután azt bizonyosan tudjuk, hogy a volgai bolgárok már K. u. 922 előtt áttértek az izlámra, így a bulári jövevények csak volgai bolgárok lehettek. Másrészt Fettich Nándor mutatott rá arra, hogy a volgai bolgárság területének központi vidékein jellegzetes honfoglaláskori magyar leletek fordulnak elő.

A magyarok 839-ben mint a dunai bolgárok szövetségesei jelentek meg az Aldunánál, 892-ben pedig — a morvák elleni háborúban — mindkét nép Arnulf frank király szövetségese volt. Igaz, hogy két évvel ezután, 894-ben, a magyarok már a bolgárok ellen szövetkeznek

Bizánccal; de ebben az időben a mai Magyarország tekintélyes része bolgár kézen volt és így ezt a szövetséget — Hóman Bálint valószínű feltevése szerint — már az új haza meghódításának előkészületei közé sorozhatjuk.

A magyarság eredetileg nyilván mind a volgai, mind a dunai bolgárokkal bolgártörök nyelven érintkezett. A volgai bolgárokkal való összeköttetés nem sokkal élhetett túl Taksony korát. A kapcsolat fenntartását egyrészt az óriási távolság, másrészt a keresztény-mohamedán ellentét is megnehezítette. A dunai bolgárok, mikor 679-ben a Balkánra költöztek, új hazájukban szláv lakosságot találtak és miután erre rátelepedtek, elszlávosodásuk is rövidesen megindult. A VIII—IX. századi bizánci források szerint a Bolgár birodalomban „bolgárok” (értsd: b.-törökök) és „szlávok” laknak, de a X. századtól fogva már nem tesznek különbséget a két népelem közt, mert a bolgárok akkorra teljesen elszlávosodtak. Ezt a nyelvcserét kétnyelvűségnek kellett megelőznie, amelyben eleinte a török, később a szláv nyelv volt túlsúlyban. Feltevésünk szerint a magyarság is kétnyelvű volt a honfoglalás korában; de a bolgártörök nyelv akkor már mindinkább háttérbe szorult, annyira, hogy annak első királyaink korából már csak gyér nyomai maradtak. — A volgai bolgárokkal fennállt kapcsolatok megszakadása és a dunai bolgárság elszlávosodása után a magyarság bolgártörök nyelve külső vonatkozásban elvesztette jelentőségét és talán ebben láthatjuk legfőbb okát végleges eltűnésének.

Említettük, hogy a magyarságnál a kazár uralom idején egy köztörök nyelv is lehetett forgalomban. Később, dnyeperen-inneni lakóhelyeiken, a magyarok Ibn Rusta szerint: a velük szomszédos szlávok felett uralkodtak, azokat nehéz adókra kötelezték és fogolyként tartották; majd azt is említi, hogy foglyaikat a bizánciaknak szokták eladni. Nyilvánvaló, hogy a magyarok

ilyen állandó érintkezés révén egy szláv nyelvvel is megismerkedtek. Ez a nyelvismeret a dunai bolgárok közelébe való költözés után még nagyobb jelentőségűvé válhatott.

Nagy szerepe lehetett a szláv nyelvnek, a honfoglaláskor itt talált lakossággal való érintkezésnél is. — Műveltség dolgában nagy különbség volt az orosz erdővidéken lakó és az új hazában talált szlávok között. Azok, kiket ott összefogtak és rabszolgaként adtak el a bizánciaknak, még igen kezdetleges műveltségű pogányok voltak. Ellenben a pannóniai szlávok, kik ekkor már bizonyos fokig bekapcsolódtak a nyugati keresztény műveltség körébe, és a bolgár-szlávok — egy hatalmas birodalom exponensei — már egyenrangú felek lehettek a magyarok szemében. Ezt a kétféle magyar-szláv viszonyt jól világítják meg nyelvünk szláv jövevényszavai. Míg orosz eredetű szót alig lehet abban egy-kettőt kimutatni — pedig ezek átvételére is lett volna elég alkalom — addig az itt talált szlávok nyelvéből igen tekintélyes számú kölcsönszót vettünk át. Így legalább is valószínűnek látszik, hogy a honfoglalás körüli időben a szláv nyelvismeret el volt terjedve a magyarságnál és hogy ez szolgált közvetítő nyelvül őseinknek a keresztény műveltségű népekkel való első érintkezéseinél. — Szláv tolmácsokat könnyen találhattak mind a cseh-morva ügyekben érdekelt német udvaroknál, mind pedig bizáncban. A Beleknegini név is szláv tolmács útján juthatott el Thietmar érsek füléhez. Másrészt az, hogy Konstantinos a magyar törzsek főnökeit „voevodos”-nak mondja, talán szintén azzal lenne magyarázható, hogy a magyar követek a bizánciakkal is szláv nyelven érintkeztek.

Szerintünk a honfoglaló magyarság kétnyelvű volt, de a finnugor és a bolgártörök mellett, időnként és szükség szerint más nyelven is beszéltek. — A két nemzeti nyelv viszonya a honfoglalás korában már valószínűleg

a finnugor javára tolódott el, ennek fokozatos térfoglalása pedig végül a bolgártörök nyelv teljes kihalására vezetett. Meg kell jegyeznünk, hogy a többnyelvűség nem kivételes jelenség egy nép életében, már a XI. századi Mahmud al Kasgari is több olyan török népet ismert, akik kétféle nyelvet használtak.

7. MAGNA HUNGARIA.

Ibn Rusta többször idézett munkájában ezzel vezeti be a magyarok leírását: „A besenyők országa és a bolgárokhoz tartozó eszkilek országa közt van a magyarok határai közül az első határ”; a magyarság katonai, politikai és gazdasági jellemzése után a magyarok másik határáról szól, amelyik a „rúm-iak tengeréig (Fekete-tenger) terjed.” Ahogy azt Pauler Gyula már rég jól felismerte, itt *kétféle magyar népnek más-más helyen* fekvő területe van leírva. Az elsőnek: egyik szomszédja az eszegel-bolgároknak valahol a Volga-Káma torkolat vidékén fekvő országa volt, másik szomszédai a besenyők, kik Ibn Rusta forrása keletkezésének idején, még az Urál-hegységtől és a Volgától keletre laktak. Így az első területnek nagyjából ott kellett volna lennie, ahol ma a baskir nép lakik. — A második terület: a mai Dél-oroszország keleti részén feküdt, ez valószínűleg azonos a magyaroknak Konstantinosnál Levedia néven említett lakóhelyével. — Pauler, meggyőző szövegmagyarázatát a 934-ben elhunyt Al Balhinak következő adatával támasztotta alá: „Kétféle basdzsird (értsd: magyar) van. Az egyik szorosan az oguzok határán lakik, a bolgárok mögött. Mondják, hogy számuk kétezer emberből áll, kiket erdők úgy megvédenek, hogy senki sem tud rajtuk erőt venni. A bolgárok alattvalói. A többi basdzsirtok a besenyőkkel határosak. Ők és a besenyők törökök és közeli szomszédai a bizánciaknak.” Ezt a szöveget

átvette Ibn Haukal is, de nála „a többi basdzsirtok” helyett „a basdzsirtok legnagyobb része” áll.

Al Balhi leírása az első basdzsird népről, ugyanarra a területre vonatkozik, amely Ibn Rusta szerint a magyarok „első határa” volt, de Al Balhinak újabb értesülései is voltak: így tudta, hogy a besenyők 889-ben nyugat felé vándoroltak és hogy régi lakóhelyeiket akkor már az oguzok foglalták el. A védelmet nyújtó erdők alatt nyilván az Urál erdőborította hegyláncát kell értenünk. A besenyőkkel most a másik basdzsird nép volt határos, a nyugatra vándorolt magyarok, kik akkor — az új hazában — már a bizánciaknak is szomszédai voltak. — *Basdzsird* nem más mint a baskir népnévnek keleti forrásokban gyakran visszatérő változata. A *baskir* nevet nemcsak Al Balhi, hanem a X. századi Maszúdi, a XIII. századi Jákut és Kazvini is azonos jelentésűnek vette a *magyar* névvel, és ezek a mai hazában élő magyarokat is baskir néven ismerték. — Nyilvánvaló tehát, hogy a mai Baskirföldön lakó basdzsirdokat vagy baskirokat a magyarokkal azonos népnek tartották.

Közvetlenül a tatárjárás előtt 1235-ben négy dominikánus barát indult el kelet felé: mert olvasták a keresztény magyarok történetében, hogy volna egy Nagy-Magyarország, ahonnan a hét vezér népével kiindult és ahol a visszamaradt magyarok máig is pogányságban élnek. A barátok közül csak egy, Juliánus, jutott el céljához. Nagy-Bulgáriába, vagyis a volgai bolgárok országába érve, egy magyar születésű asszonnyal találkozott, ki őt útba igazította; így találta meg a nagy Ethil folyó vidékén a keresett magyarokat. „Ezek őt látva és megértve azt, hogy magyar volna, neki nem kevésbé örvendeztek. Körülvezették őt házaikon és falvaikon és keresztény testvéreik királya s királysága felől hűségesen tudakozódtak. És bármit is akart nekik mind a vallásról, mind egyebekről elmondani, mindent szor-

galmasan meghallgattak, mert *nyelvük teljességgel magyar*; megértették őt és ő is megértette őket."

Pauler Gyulának és újabban Gombocz Zoltánnak erről a kérdésről írt mélyreható tanulmányai után nincs többé miért kételkednünk Juliánus útleírásának hitelességében. — A „nagy Ethil” alatt, Pauler bizonyítása szerint a Bjeláját kell értenünk; így Juliánus a Bjelája vidékén, a baskirok mai területén találta azokat a magyarokat, akik megértették őt és akiket ő is megértett, akik tehát nem valami nyelvrokonok, hanem valóságos magyarok voltak.

Juliánus és társai Nagy-Magyarországban azt a földet látták, amelyből a hét vezér kiindult és annak lakóit az ott visszamaradt magyaroknak tartották, „kiktől ők származnak”; így ők — mai kifejezéssel élve — Nagy Magyarországot az *őshazának* tartották. Ez Németh Gyula szerint teljesen megfelel a „nagy” jelző török- és mongolnyelvi használatának, mert az földrajzi vonatkozásban ezekben a nyelvekben nem a legnagyobb, hanem az „igazi” tehát eredeti hazát jelenti. Így talán már Ibn Rusta leírásának „első határ” megjelölése sem a térbeli sorrendet, hanem a kor szerint „első” hazát jelentette. — Nagy Magyarországnak a baskirok földjével, a baskir népnek a magyarral való azonossága mellett tanuskodik még az a tény is, hogy két máig élő baskir törzs neve: *Jenej* és *Jurmaty* nem más, mint a honfoglaláskori Jenő és Gyarmat törzsnevek megfelelő baskir alakja.

A mai baskiroknál már nyoma sincs a magyar nyelvnek; török, még pedig nem bolgár-, hanem köztörök nyelvet beszélnek. A Julianus korabeli baskir-magyarok nyelvének kérdésével érdemlegesen először Gombocz Zoltán foglalkozott. Szerinte Julianus és Magna Hungaria lakói csak úgy érthették meg egymást, ha a közös ugor szavakon kívül „a legfontosabb jövevénycsoport”, a bolgártörök és az oszét jövevényszavak mindkettő-

jük nyelvében megvoltak. Gombocz Zoltán 1923-ban megjelent tanulmányában Juliánus magyarjait még a Kaukázus vidékéről északra vándorolt magyar néptörődék utódainak tartotta. Bár a „legközelebb eső gondolat” szerinte akkor is az lett volna, hogy ezeket az őshazában maradt „ugor-magyar”-oknak tartsuk, azért fogadta el az északra vándorlás feltevését, mert akkori felfogása szerint a bolgártörök jövevényszavak átvételének a Kaukázus vidékén *kellett* végbemennie. Ezek nélkül pedig Juliánus nem érthette volna meg a nagy-magyarországiak nyelvét. — Gombocz 1925-ben, a Természet-tudományi Közlönyben megjelent életföldrajzi cikkében már azt a feltevést fogadta el, hogy a magyar nyelv bolgár-török szavainak legjelentékenyebb része az Urál hegység vidékén jutott nyelvünkbe. Így aztán mi sem áll útjában annak, hogy a „legközelebbeső gondolatot” fogadjuk el; azt, hogy Magna Hungaria magyarul beszélő lakói az ősi szállásokon visszamaradt magyarok utódai voltak.

8. AZ OGUR-TÖRÖKSÉG ŐSHAZÁJA.

Első fejezetünkben említettük Priskos Rhetor töredékét, mely a K. u. 461—65 körüli népmozgalmakat írja le. Priskos adatában azt olvassuk, hogy a saragurokat, urogokat (ogurok) és az onogurokat azok a szabirok üzték ki ősi lakóhelyeikről, akik az avarok elől menekültek. Az avarok pedig az Óceán partján lakó népek nyomására hagyták el hazájukat. — Ezt az elbeszélést Németh Gyula, kínai források felhasználásával így egészíti ki: Az Óceán partján lakó nép a kínai volt. Ezek verték meg K. u. 458-ban az avarokat, mire az avarok elvándoroltak és 460-ban a Turfánban lakó szabirok országát foglalták el. Végül pedig a szabirok szállták meg a saragurok, ogurok és onogurok földjét

és így ezeknek kellett új hazát keresniök. — Számos közvetett bizonyítékunk van arra, hogy az a föld, amelyen a szabirok akkor megtelepedtek, a mai Nyugat-szibéria volt. A szabirok uralmának emléke a nyugat-szibériai népek, különösen a vogulok és az osztjákok hagyományaiban is fennmaradt. A XIV. században — a mongol uralom alatt — egy irtis-vidéki területnek és fővárosának neve a szabir népnévből képzett Szibir volt. Ezt a nevet vitték át később az oroszok egész északázsiai birodalmukra. Így Németh Gyula szerint a saragurok, ogurok és az onogurok ősi lakóhelyeinek Nyugatszibériában kellett volna lenniök.

Itt most az a kérdés vetődik fel, hogy ezek az ogur-vagy ahogy őket később hívták: bolgár-törökök mióta élhettek ezen a vidéken? — Németh Gyula, a törökség őskoráról írt alapvető tanulmányában azt mondja, hogy a törökséget kétségtelenül ősi nyelvi egyezések kapcsolják az uráli nyelvekhez. Az uráli (finnugor-szamojéd) őshaza — N. Sebestyén Irén megállapítása szerint — az Urál hegységtől *nyugatra*, a Káma, Vjatka, másrészt a Pecsora, Vicsegda felső folyásának vidékén lehetett. Így a török ősnépnek, ennek a területnek közelében kellett laknia. Tekintettel arra, hogy az uráli ősnyelvnek az indogermán ősnyelvvel is van kapcsolata, viszont a törökség és az indogermánok közt nem lehet közeli érintkezésre gondolni, Németh Gyula szerint azt kellene feltennünk, hogy az indogermánok valahol az Uráltól nyugatra, a törökök pedig ettől a hegységtől keletre laktak.

Szerintünk ez a beállítás nem szükségszerű, mert a régészeti leletek arról tanuskodnak, hogy sem az Urál hegység, sem a nyílt steppének a hegység lába és a Kaspi tó északi része közötti összeszűkülése, nem vont határt történetelőtti műveltségek terjedésének. Sőt, sokkal élesebb határokat találunk nyugatabbra pl. a Volga-Oka észak-déli vonalánál. A nyugat- és középoroszor-

szági erdővidéken virágzott fatianovói kultúra kelet felé alig terjedt túl az Oka vonalán. Az erdővidék ú. n. „gorodiscséinek” műveltsége lényegesen más jellegű Középoroszországban mint a Vjatka-Káma vidékén, viszont a keletoroszországi csontos-gorodiscse műveltség nem állt meg az Urálnál, hanem áterjedt Jekaterinburg (Sverdlovsk) vidékére.

Az alsó Kámavidék késő-bronzkori műveltsége sem állt meg az Urálnál. Tallgren mutatott rá arra, hogy ez az ú. n. „ananjinói kultúra” egészen Omszkiig, sőt a középszibériai ligetes-steppe talaján fekvő Tomszkiig érezte hatását. — De az Urál keleti és nyugati oldalának közös műveltségére már sokkal korábbi példát is hozhatunk fel. A kora-bronzkori „abasevói kultúrának” — amely K. e. 1300 táján virágzott — lelőhelyei főként a ligetes steppe és az erdőtalaj határán fordulnak elő. A típus-lelőhely: Abasevo, a régi kazáni kormányzóság területén fekszik. Nyugat felé az Oka völgyében, sőt még Kaluga kormányzóságban is fordulnak elő ilyen jellegű leletek. Kelet felé az Urál hegységen túl az Urál folyó partjain és a Tobol felső folyásánál találkozunk ezzel a műveltséggel. — Vele egyidős volt és hozzá nagyon közel állt az „andronovai kultúra”, mely az Urál felső folyásától az Altáj hegység nyugati lábáig, feljebb pedig a Jeniszej felső folyásánál fekvő minuszinszki steppéig volt elterjedve. Ez a két műveltség igen közel áll egymáshoz, így pl. a tobolvidéki leleteknél az is vitás, hogy azokat abasevóiaknak vagy andronovaiaknak kell-e neveznünk.

Az Urál hegység két oldalán egységes jellegű műveltségi viszonyokat találunk, amelyek szoros kapcsolatban vannak Nyugat- és Középszibéria steppéinek műveltségével. Úgy véljük, hogy ezen a kultúrterületen kellene az uráliakkal érintkező törökség őshazáját keresnünk. — Ha ezt a feltevést elfogadjuk, akkor azt kérdezhetjük, hogy a Volga könyökének, az alsó Káma

vidékének és onnan az Urál hegységig elterülő steppék és ligetes steppéknek — melyeken később a volgai bolgárokat és a baskirokat találjuk — nem az ogur-törökök voltak-e az őslakói? — Ez a feltevés jól összeegyeztethető lenne Németh Gyulának Priskos elbeszéléséhez fűzött magyarázatával. Mert, ha az ogur-törökök az Urál két oldalán laktak, akkor a szabirok nyomásának engedő urálintúli ogurok elköltözése után, az urálon-inneni népek vagy néprészek még nyugodtan megmaradhattak ősi lakóhelyeiken.

Az alsó Káma vidékén — ahol később a volgai bolgárokat találjuk — K. e. 600—300 körül egy gazdag késő-bronzkori műveltség virágzott. Ez az „ananjinói kultúra”, ahogyan típus-lelőhelyéről nevezik, már a vasat is ismerte, hordozóinak fő jövedelme a prémkereskedés lehetett, de tudjuk, hogy földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkoztak. Az ananjinói műveltség virágzása idején, a mai Déloroszország steppéin a szkíták uralkodtak; a szkíta uralom megszűntével, K. e. 300 körül, az alsó Kámavidék lakossága elszegényedett, ami nyilván rosszabb kereskedelmi viszonyokkal lesz magyarázható. „Ananjinói műveltségről” az elszegényedés beálltaig szoktak beszélni. — Az alsó Káma vidéke K. e. 100 körül indult új virágzásnak; ezt a műveltséget „pianoborinak” mondják. A pianobori kultúra új formái részben, a szarmata uralom idején a steppék népeivel megindult új kereskedelmi összeköttetésekre vezethetők vissza. De átmeneti formákat is ismerünk az ananjinói és a pianobori kultúrák között és azt kell feltennünk, hogy a pianobori fokozatosan fejlődött ki — az elszegényedési periódus alatt — az ananjinóiból. Ebből a folytonosságból arra következtethetünk, hogy a terület lakossága, az egyik műveltségről a másikra való áttérésnek idejében, nem változott.

Az alsó Káma ligetes-steppéi keleten a Bjelája, az Ufa és ezek mellékfolyói vidékén terjeszkednek tovább

az Urál-hegység felé. Ennek a területnek központján, Ufa város közelében igen érdekes temetőt ástak ki, melynek korát Tallgren hozzávetőleg K. e. 300—100-ra teszi. Ebben a temetőben érintkeznek a legfeltűnőbbben az ananjinói és a pianobori műveltségek elemei és így ez képezi a legszembeötlőbb kapcsot a két műveltség között. Hasonló jellegű sírok kerültek még elő a Bjelája mentén és közel áll hozzájuk a Perm kormányzóság legdélibb részén kiásott jekaterinovkai lelet, melynek tárgyai azonban már nem sírmellékletek voltak. — Ez a műveltség erős déli, főként kaukázus-kubánvidéki behatás alatt állt, amely nyilván kereskedelmi kapcsolatok révén jutott el a Bjelája-Ufa vidékére. De ezek a leletek másrészt az Urál és az urálintúli erdővidék még eddig kevésbé áttekinthető kultúráival is kapcsolatba hozhatók. — A pianobori műveltség, amely Tallgren szerint hozzávetőleg K. e. 100-tól K. u. 400-ig élt az alsó Káma vidékén, szintén erős déli, szarmata befolyás alatt állott.

Az ananjinói és a pianobori műveltség hordozói állattenyésztéssel és földműveléssel is foglalkoztak, de — amint ezt már említettük — főképen prémkereskedők lehettek. Műveltségük központja, az alsó Káma vidéke, később a volgai bolgárok birodalmának magvát képezte. A bolgárokat itt először Ibn Rusta említi, de arra, hogy ők ezen a vidéken mióta laktak, nincs számbavehető adatunk. Tallgren szerint K. u. 600 táján, a Kaukázus vidékéről költöztek volna a Volga—Káma vidékére, de úgy látszik, hogy ez a feltevés csak találgatásra van alapítva. — Amíg újabb, meggyőzőbb bizonyítékokkal nem találkozunk, addig azt a feltevést tartanók legvalószínűbbnek, hogy a volgai bolgárok az ananjinó-pianobori műveltségek hordozóinak egyenes leszármazói voltak.

Az eddigiek szerint tehát az ogur- vagy bolgár-török népek őshazáját nemcsak az urálintúli Nyugatsibériában, hanem az Urálon innen a Volgáig terjedő vidéken

is lehetne sejtenünk. — Az Urál hegység — ahogy ezt a történetelőtti műveltségek elterjedésén is láthattuk — nem áll útjában a két oldalán lakó népek közvetlen érintkezésének. A baskirok legnagyobb része az Urálon innen, a Bjelája és az Ufa, valamint ezek mellékfolyóinak vidékén lakik, de területük ma is áttérjed a hegységen és Pallas XVIII. századi útleírása is említi az Iszet vidékén élő baskirok lótenyésztését. — Így az is elképzelhető volna, hogy az onogurok egy része az urálintúli nyugatsibériai steppéken, más részük a hegységen innen, a baskirok mai területén — Juliánus Magna Hungáriájában — lakott. Ha a szabirok előnyomulásukkor nem lépték át az Urál vonalát, az onoguroknak a hegységen inneni része nyugodtan megmaradhatott régi hazájában.

Ezeknek az ősi szállásokon maradt onoguroknak utódait találta azután Juliánus a Bjelája vidékén. — Arra a kérdésre később fogunk csak válaszolni, hogyan beszélhettek finnugor nyelven az onogurok tizenharmadik századi utódai?

9. AZ UGOR ŐSHAZA.

Az állat- és növényfajták elterjedése bizonyos — néha elég élesen megvonható — földrajzi határokhöz van kötve; ezek megállapítása az életföldrajz feladata. — A nyelvhasználat útján meghatározott alap- vagy ősnyelvek állat- és növényneveiben képviselt fajták életföldrajzi adatainak felhasználásával, az alapnyelvet beszélő nép őshazájának határaitól is képet alkothatunk magunknak. Az uráli (finnugor-szamojéd) alapnép őshazája — ahogy ezt már az előbbi fejezetben is említettük — az Urál-hegységtől nyugatra, a Káma, Vjatka, Pecsora és a Vicsegda felső folyásának vidékén fektetett. A finnugor őshaza ennél már lényegesen nagyobb területet foglalt el. Határainak megállapításánál főként

a cirbolyafenyő, a szilfa, a kőris és a tölgyfa nevére szoktunk hivatkozni. Feltéve, hogy ezeknek a fajtáknak természetes elterjedése a finnugor őskor óta lényegesen nem változott, úgy az őshaza keleten — a cirbolyafenyő elterjedése szerint — a Káma és a Vicsegda felső folyásának vidékéig ért. A szilfa viszont azt tanúsítja, hogy a keleti határ alig léphette át az Urál-hegység gerincét. Az őshaza nyugati határának el kellett érnie az Unza—Volga—Vetluga vonalát, mert az erdővidéken a kőrisfa ettől keletre már nem fordul elő. A tölgyfa északi határa az erdőöv nyugati részén, megközelítőleg a kőrisével esik össze; a keleti részen, egy — nagyjából — Vjatkán és Perm városán át az Urál-hegységig vonható egyenes vonalon túl, ez a fa már nem tud megélni. Így — amennyiben a tölgyfának egyes finnugor nyelvekben élő nevét erre a korra visszük vissza — az őshazának ettől: a Ladoga-tón, Vjatkán, Permen átmenő vonaltól délebbre is ki kellett terjednie.

A növénynevek tanuságát az állatok nevéből levonható következtetések is megerősítik. A mézelő-méh és a sül vagy sündisznó elterjedése, az itt szóbajövő vidéken, lényegében azonos. Ezek az állatok északon, a tölgyfa határán túl, alig fordulnak elő. Keleten a sül nem lépi át az Urál-hegységet és eredetileg a méh is ismeretlen volt Szibériában, amíg azt a XVIII. században, orosz telepések oda át nem vitték. — N. Sebestyén Irén a halnevekből vont le érdekes következtetéseket. Szerinte a Fehér-tenger vízrendszerének egy része is az őshazához tartozott, de a tokhal, a kecsegefélék, valamint a harcsa finnugor nevei, megint dél felé való terjeszkedésről tanuskodnak, mert ezek a halak az Aral-tó, a Kaspi- és a Fekete-tengerbe ömlő folyóknak jellegzetes lakói.

Ezek után azt mondhatnók, hogy a finnugor őshaza Nyugaton a középső Volga—Oka vidékéig, északon a Dvináig és a Pecsoráig, valamint ezek mellékfolyóiig,

keleten az Urál-hegységig, dél felé pedig — Kelet-oroszország területén — hozzávetőleg az északi szélesség 58—57. fokáig terjedhetett.

Az erdőövnök sűrű erdőkkel borított, helyenként folyóktól és mocsaraktól megszaggatott területén igazi népvándorlás — egész népek felkerekedése — soha sem volt és ez ott nem is lett volna keresztülvihető. Az erdőlakó finnugorok terjeszkedése csak családonként, kis csoportokban mehetett végbe. Ez a szívárgásszerű terjeszkedés, nyilván az ősházában való elhelyezkedés szerint, centrifugális irányban történhetett. Ezért a finnugor nyelvű népek elhelyezkedése lényegében ma is megfelel a nyelvrokonságból következtethető kapcsolatoknak. Ez alól a szabály alól csak egy kivételt ismerünk, ez a finnugor nyelvű magyarság esete.

A keleti-tengeri finnek (finnek, karjalaiak, észtek, stb.), a volgaiak (cseremiszek, mordvák), a permiek (votjások, zürjének) és végül az obi-ugor vogulok és osztjások, máig is leginkább egy-egy zárt területen élnek. Közöttük — részben túlnyomó számban — oroszok vagy török népek laknak, de egy ilyen finnugor nép területén a finnugorság más csoportjának akár csak apró töredékét is alig találjuk. Így a finnugor népek későbbi elhelyezkedéséből némi joggal következtethetünk vissza arra, hogy az egyes csoportok szállásai az őshaza melyik részére eshettek: A keleti-tengeri finnek eredetileg az őshaza nyugat-északnyugati részén élhettek. A volgaiak ősi lakóhelyeit az Oka, Volga, Szúra és talán az Unza körül képzelhetjük el. Ezek közül a mordvinok elei lakhattak a legdélebbre, mert nyelvük tanúsága szerint korán érintkeztek steppelakó árja, később pedig iráni népekkel. A volga kanyarodásánál, a Vjatka és az alsó Káma ligetes-steppéivel érintkező erdőtalajon élhettek a permiek ősei. — A Vjatka, a Káma és talán a Pecsora felső folyásainak vidékén, szóval a későbbi Perm és Vjatka kormányzóságok

északi részén és az ezekkel északnyugat felé érintkező területeken lehetett az *ugorok* őshazája.

Ezen a területen tanyáztak később — az Urálon-túlra való költözésük előtt — a *vogulok*. A *vogulok*- és talán az *osztjásoknak* ottlakásáról egyrészt a XIV. századtól a XVIII-dikig menő történeti és földrajzi feljegyzések, másrészt nyelvi adatok, helynév-magyarázatok tanuskodnak. — A magyar nyelv ugor eredetű szávaiból levont életföldrajzi adatok is erre a területre utalnak és így feltehető, hogy az *ugorságnak* az az ága, amelytől nyelvünk származik, szintén ezen a területen élhetett. A *méh*, a *méz*, a *sül* és a *szilfa* finnugor neve a magyarban is fennmaradt, így még az ugor őshazának is az Urálon innen kellett lennie.

Az ugor őshaza déli határának megvonásánál megint csak a mézelő-*méh* és a *sül* tanuságát kell igénybe vennünk. Ez a két állat — mint feljebb mondtuk — észak felé a tölgyfa határán túl már alig fordul elő. — A XVII. századi Witsen még hallott az *osztjások* kezdetleges méhészkedéséről, Pallas pedig a XVIII—XIX. század fordulóján jegyezte fel a *sül* vogul nevét; de nyilvánvaló, hogy ezek az adatok még az Uráloninnenről származnak és arról tanuskodnak, hogy az *obi-ugorok* őseinek déli határa közel járt a tölgyfa északi elterjedésének határvonalához. — Ezek után feltűnő, hogy a tölgynek a finn-volgai-permi nyelvekben közös neve van, de az mindhárom ugor nyelvben: a magyarban, a vogulban és az *osztjákban* hiányzik. Az *obi-ugorok* mai lakóhelyei az Uráltól keletre, a tölgyfa természeti határán messze kívül esnek. Így, ha ennek lett is volna neve nyelvükben, az abból azóta régen kiveszhetett. Másként áll ez a magyarságnál, mert a tölgyfa a magyarok feltehető honfoglaláselőtti lakóhelyein — a déloroszországi puszták nagy folyói mentén és a Kaukázus vidékén — mindenütt otthon van. Annak a feltűnő jelenségnek magyarázatát, hogy ott,

ahol a méh és a sün — két kis állat — neve fennmaradt, olyan feltűnő hatalmas fának, mint a tölgynek neve fenn ne maradjon, igen könnyen megadhatjuk. Az egyes fanemek elterjedését leginkább az éghajlati viszonyok korlátozzák, de az eltérő klímák közt átmeneti területek is vannak. Azok a növények, amelyek életfeltételeiket csak egy bizonyos klímában találják, az átmeneti területen is előfordulnak, de az éghajlat változásával mindinkább elcsenevésznek. A tölgyfa északi határát is ott húzzák meg, ahol az legutoljára előfordul; de az ott már csak tengődő bokor alakjában él, és az ott lakó kezdetleges műveltségű emberek figyelmét sem alakjánál, sem hasznosságánál fogva nem vonhatja magára. Ezzel szemben a méh, ameddig megél, addig mézet is gyűjt és így értékes táplálékkal gazdagítja az embert. A sül pedig — ha ritkábban is fordul elő — mindenütt feltűnik különös alakjával és életmódjával. Így mi sem állna annak a feltevésnek útjában, hogy az ugor őshaza is kiterjedt a tölgyfa északkeleti határvidékére, ahova később — történeti időben — a vogulok lakóhelyei is kiterjedtek.

A XVI—XVII. századi Urálon-inneni vogulok életmódját több feljegyzésből ismerjük, és ezekből az ugoroknak régi, együttélésük koráig közös műveltségére is vonhatunk le következtetéseket. A XVI. század utolsó negyedében készült nagy orosz térkép magyarázó szövegében a Visera, Velszuj, Ulszuj, Kolva, Moloszek és a Berezova folyó említésénél azt a megjegyzést olvaszuk, hogy „ezeknél a folyóknál az erdőségekben vogulok laknak, de faluk nincsenek.” — Az 1623-i népszámlálásba azért nem vették fel a Visera mentén élő vogulokat, mert ezek „nem egy helyen laknak, de vándorolva tanyáznak kisebb folyók mellett, ahol mind-egyikük talál prédát.” A vogulok egy része ekkor már az Urál túlsó felére járt cobolyt fogni. — Életmódjukra jellemző a viseramentieknek a cárhoz intézett folya-

modványa, melyben „kétségbeesetten panaszkodnak, hogy az oroszok minden valamirevaló vadászterületről és halásztanyáról kitűrják őket”, amiért ők most inséggel küszködnek. — Szent Trifon életrajza a délebbre, a Csuszovája és Szilva vidékén élő vogulokat is említi, de itt megint csak „fogóhelyeikről” gyülekezteti őket össze különös tiszteletben álló szent fájukhoz. — Az idézett leírások mind csak azt bizonyítják, hogy a vogulok akkor, régi lakóhelyeiken, kóborló vadász-halász életet éltek; ezért szólnak a források csak „folyóikról, fogóhelyeikről.” Panaszukból pedig világosan kitűnik, hogy vadászterületeikről, halásztanyáikról űzték el őket a bevándorolt oroszok, nem pedig művelés alatt álló földek- vagy legelőkről. — Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy az obi-ugorokat alaposan ismerő kutatók egy része nem hisz abban a feltevésben, amely szerint ők, az Urálon átköltözve, egy magasabb műveltségi fokról „visszafejlődve” jutottak volna mai állapotukba. — Az említett adatok Kannisto szerint is azért vonatkoznak csak folyókra: „Mert ők, ellentétben a letelepedett permjásokkal, részben még ma is nomadizálnak, természetesen még inkább a rég letűnt időben.”

Az obi-ugorok őseinek az Urálon-túlra költözése is a nép vadász életmódjával magyarázható. Költözésüket a zürjének észak felé nyomulása indította meg, ami hozzávetőleg a K. u. IX—X. századra tehető. A zürjén ekkor már földművelést, állattenyésztést űző nép lehetett; így nyilvánvaló, hogy már ők is megkezdték az erdők irtását, hogy művelésre alkalmas földeket készítsenek maguknak. — A tatárok és az oroszok előnyomulásával aztán mind többfelé kellett az erdőségnek eltűnnie, hogy az ekének helyet adjon. — Az őslakók vadászatában már a folyók mentén fekvő rétségek megszállása is nagy kárt tehetett, mert ezzel sok vad vesztette el természetes legelőterületét. Az erdők irtása megzavarta a vad nyugalját, és erre némelyik fajta —

mint pl. a coboly — csendesebb vidékre menekült. — Az ugor vadász-halász nép legnagyobb része nem tudott az új viszonyokhoz alkalmazkodni, ezért inkább az Urálon-túlra költözött, ahol még megtalálta a szokott életmódjának megfelelő körülményeket.

Azt a feltevésünket, hogy az Urálon-inneni ugor ősnép életmódja alig különbözött a később ottlakó vogulokétól, a régészeti adatok is megerősítik. A felső Káma vidéke — Tallgren osztályozása szerint — már az ananjinói műveltség „belső periphériájának” keleti részébe esik. A belső periphéria területén fekvő csontos gorodiscsék lakóinak műveltsége nagyon szegény és kezdetleges volt. Eszközeik főként csontból készültek, érc csak elvétve fordul elő leleteikben és a lakóhelyeik körül fennmaradt temérdek csonthulladék közt a prémállatok csontjai uralkodnak. Tallgren mindebből arra következtetett, hogy a gorodiscsék népe prémvadász volt, de a prémeket nem maga értékesítette, hanem adóként szolgáltatta be erősebb és szervezettebb szomszédainak. Ha ez nem így lett volna, akkor lényegesen több déli kultúrelemnek, különösen ércnek kellett volna lakóhelyeikről előkerülnie.

Az ananjinói és később a pianobori műveltség központja a Káma alsó, kelet-nyugati folyásánál volt. Az alsó Kámavidék ligetes-steppéinek közelében elterülő erdőtalaj lakói — mint láttuk — a permiek lehettek. Az ugorok feltehető őshazája és későbbi európai területe már csak a középső Káma, a Csuszovája és talán az Ufa folyó forrásvidéke körül érintkezett a ligetes-steppével, amely szélesen terjeszkedik a Bjelája, az Ufa és ezek mellékfolyói vidékén, és amelynek egy sávja Krasznufigszktól egészen Perm közeléig felhúzódik. — Ennek a ligetes-steppe területnek központján ásták fel azt az ananjinói és a pianobori korszakok közti időből származó temetőt, amelyről megelőző fejezetünkben szóltunk. Említettük, hogy a temetőben képviselt mű-

veltség az uráli és urálintúli erdővidékkel is kapcsolatban állott, de másrészt az is bizonyos, hogy ez a bjelajaufamenti műveltség észak felé Permben is éreztette hatását. A jekaterinovkai „kincs”-lelet, Perm déli részén, már az erdőtalaj határterületére vezet.

Az ananjinói és a pianobori műveltség korában, sőt egészen a K. u. IV. századig nincsen nyoma annak, hogy a ligetes-steppék lakóinak Permben állandóbb jellegű telepeik lettek volna. — Általános vonásokban ismertettük már azt a mélyreható különbséget, amely a ligetes-steppék műveltségét az erdőlakókéétól elválasztotta. De egy feltűnő vonást még nem említettünk, ez a halottak eltakarításának kétféle módja. Az ananjinói, pianobori és mint láttuk, az ufa-bjelajamenti átmeneti kultúrát is főként gazdag sírleleteiből, többnyire igen jelentékeny kiterjedésű temetőihől ismerjük. Tehát a halottnak földbe való eltemetése a ligetes-steppe lakóinak általánosan elterjedt szokása volt. Ezt a szokást különben már az abasevói műveltségben — tehát sokkal korábban — is megtaláljuk, a nyílt steppék lakóinak földbe ásott sírjai pedig messze a neolith korra mennek vissza. — Ezzel szemben Perm területén és tovább északra, néhány kora-bronzkori (K. e. 1300—900 körül) sírtól eltekintve, a K. u. IV. századig nem ismerünk temetkezéseket.

A sírok hiányából arra kell következtetnünk, hogy az erdővidék lakossága — mint sok más primitív nép és Északázsia erdei népeinek nagy része — halottaikat szabad levegőn tette ki az enyészetnek. Ez a megállapítás megerősíti azt a feltevésünket, hogy a ligetes-steppék és az erdők lakói származás dolgában is különböztek. De ez azt a feltevést is megerősíti, hogy erdőlakóink finnugorok voltak. — Uno Harva (Holmberg), a finnugorok ősvallásának kiváló kutatója, több példát hoz fel annak tanuságául, hogy ezek a népek valamikor mind a föld felett helyezték nyugalomba halottaikat.

Harva végül Setälä nyelvészeti adatára hivatkozik, mely szerint az uráli (finnugor-szamojéd) nyelvekben eredetileg ugyanazon szó jelölte a halált, a hullát, hullaszagot, valamint a sírt is, és ebből arra következtet, hogy a finnugorok legrégebbi temetkezési szokása a hulla kitevése volt.

10. ONOGUR-UGOR ÉRINTKEZÉSEK.

Ha mindaz, amit az ogur-törökség és az ugorok őshazájáról, a két népcsoport történetelőtti elhelyezkedéséről eddig mondtunk, megállhatna, akkor azt kellene feltennünk, hogy az onogur-ugor érintkezések igen korán, esetleg már a K. e. első évezred folyamán megindulhattak. Az ugorok területe, életföldrajzi adatok szerint, a ligetes-steppe széléig nyúlt le, amelyen valószínűleg ősidők óta az onogurok egyes törzsei, vagy ezek ősei éltek. Így a két terület határa összefolyt, ami a határterületen könnyen vezethetett egyik vagy másik félnek nyelvi vagy műveltségi asszimilálódására. Azt kell hinnünk, hogy a gazdasági és katonai szempontból is erősebben szervezett ligetes-steppelakók csonteszközöket használó primitív szomszédaik felett valamilyen uralmat gyakoroltak. A Bjelája-Ufavidék lakói számára az erdőség egy termékének lehetett csak fontossága és ez az erdei állatok nemes prémje volt. — A régészeti adatok arra mutatnak, hogy ők is — ugyanúgy mint az alsó kámavidékiek — természetbeni adók szolgáltatására kötelezték az erdők prémvadászeit. A prémek begyűjtése, esetleg valamilyen határmenti kereskedelem, amely ilyen esetben rendszerint ki szokott alakulni, arra vezetett, hogy legalább is egyik nép megtanulta a másiknak nyelvét. Szerintünk ez a nép a bolgár- vagy ogurtörök volt.

Arra a kérdésre, hogy két nép érintkezésénél melyik

tanulja meg inkább a másik nyelvét, általános érvényű szabályt nem lehet felállítani. Céltudatos gyarmatosítással és iskolázással, mint ahogy azt a rómaiak csinálták, az uralkodó vagy hódító nép nyelve fog felülmáradni. De legalább ugyanannyi példát hozhatunk fel az ellenkező esetre is, mikor az uralkodó nép veszi fel az alárendeltek nyelvét. Elég lesz itt csak a dunai-bolgárok, a frankok és az északfranciaországi normannok példájára hivatkoznunk. — A mi esetünkben először is csak az oguroknak volt szükségük arra, hogy az erdőlakókkal megértessék magukat; mert ezek nélkülük is meglettek volna. Halász-vadász életmódjuk őket nyilván teljesen kielégítette, és a fejlettebb műveltségű néppel való érintkezés — ahogy ezt a vogulok példáján is láthattuk — nem lehetett kíváncsias az ő számukra. Szerintünk az erdőlakók finnugor nyelve először a határterületen élő oguroknál terjedt el, de azt később a népnek több törzse is megtanulta. Ebben a feltevésben látnánk az onogur-magyarok finnugornyelvűségének legvalószínűbb magyarázatát.

A volgai bolgárok prémkereskedését többször említettük, de a bolgártörök népek erről a foglalkozásukról már sokkal régebben ismertek voltak. Jordanes szerint a hunogurok (= onogurok) arról nevezetesek, hogy tőlük jön a menyétprémek kereskedelme. Jordanes a VI. század közepén írta történeti munkáját, de mivel előszeretettel használt fel korábbi forrásokat, különösen az V. századi Priskosnak nagyrészt elveszett művét, feltehető, hogy ez az adat még az urálvidéki onogurokra vonatkozott. — Az onogur nép nevével először Priskosnak többször említett, az ogur népek vándorlásáról szóló töredékében találkozunk. Lehet, hogy a „tíz ogur” törzs szövetsége, amelyből ez a népnév kialakult, Priskos koránál már századokkal előbb jött létre, mint ahogy azt sok századdal túl is élte. Erre nézve azonban kár is lenne feltevésekbe bocsátkoznunk. — Egy negye-

dik századi emlékcsoportot már nagyobb valószínűséggel lehetne az onogurokkal összefüggésbe hoznunk. A Káma felső folyásának vidékén a K. u. IV. század második felében olyan műveltség tűnt fel, amelyet új népelemnek kellett odahoznia. Ez az ú. n. „kharinai” kultúra Perm városának környékétől egészen a Káma legfelső folyásáig hagyott nyomokat.

A „kharinaiak” sok addig ismeretlen elemet hoztak erre a vidékre: vasnyilakat, helyenként kardokat, aranyborítású köves szíjvereteket találni sírjaikban; lovat szarvasmarhát is tartottak, de legszembeötlőbb újításuk maga a földbe temetkezés szokása volt. — Úgy látszik, hogy a kharinaiak a vidék telepedési viszonyait is megváltoztatták. A bennszülött lakosság sok helyütt elhagyta a halászatra különösen kedvező folyótorkolatokat és a nagyobb vizektől távolfekvő területekre költözött. Ha tehát a felső Kámavidék gazdálkodásának addig a halászat volt legfőbb eleme, annak helyébe most a vadászat lépett. Ebből szinte kézenfekvően következik az a feltevés, hogy a kharinaiak prémgyűjtés kedvéért telepedtek meg a felső Káma vidékén. Műveltségük, amelyet készen hoztak magukkal, az Urál-hegység déli része körül fekvő ligetes és nyílt steppékkel állt szoros kapcsolatban. A kharinaiakhoz eddig egy Orenburgi vidéki lelet áll legközelebb, de az Urál keleti oldalán, a ligetes-steppe talaján fekvő Sadrinszk-Cseljabinszki körüli leletek is ugyanehhez a kultúrkörhöz tartoznak. Megjegyzendő, hogy hasonló jellegű sírok már Ufa vidékéről is kerültek elő.

A felső-kámavidéki, kharinai műveltség elemei legnagyobbbrészt a fekete-tengervidéki steppék ú. n. „szarmata-gót” fémművességének köréből származnak. A „szarmata-gót” műveltség fogalma igen tágértelmű és ennél fogva eléggé bizonytalan jelentésű. Ennek közelebbről meghatározható csoportja az, melynek emléke az Urál déli része körüli (főként ligetes-) steppéken

maradtak fenn, és ennek elemei — A. V. Schmidt, a permi régészet néhai kitűnő kutatója szerint — Ufa vidékén át jutottak el a Káma felső folyásához. Ez a csoport, egyes leletek tanúsága szerint, a pianobori műveltséggel is kapcsolatban állt. — A szarmata-gót fémművesség formáinak az Urál-hegység déli része körüli megjelenéséből nem kell új népelem feltűnésére következtetnünk. Ezen a területen, ahol az ércék már a rézkor óta állandóan használatban voltak, a gazdagabb déli vidék új formái az állandó kereskedelmi összeköttetések révén is könnyen elterjedtek. — Itt teljesen más volt a helyzet, mint a felső Káma vidékén, ahol az érc csak ritkán fordult elő, ahol a kharinaiak megjelenéséig a temetkezést sem ismerték, és ahol a háziállatok is az új műveltség elemei közé számíthattak.

Ez az Urál hegység déli része körüli IV. századi műveltség nyilván a ogur-törökségé, talán már az onoguroké volt. — Németh Gyula a bolgártörökség nyugatszibériai hazájának bizonyítékául hozta fel azt, hogy az Urál folyó régi török neve Jaik, a K. u. II. századi Ptolemaiosnál *Daix*, a VI. századi Menandrosznál *Daich* alakban fordul elő. Ez a D- kezdőbetűs alak szerinte csak bolgártörök hangtani alapon magyarázható. — A Jaik az Urál hegység keleti oldalán fakad és ennek szibériai oldalán folyik a hegység lábáig. De ez a folyó mégis csak alsóbb, a steppét átszelő szakaszain válhatott olyan jelentőssé az utasok szemében, hogy híre a nyugati országokba is eljuthasson. Az Ural hegység lábánál és az Obscsij Szirt alatt elhúzódó, termékeny földön átvezető karavánút révén ez a folyó már igen korán ismertté válhatott. Így a Jaik régi nevét, ha az csakugyan bolgártörök alakú, leginkább annak tanúságául lehetne felhoznunk, hogy a K. u. II. században az Urálnak ennél a szakaszánál is bolgártörökök éltek.

Mint már az előző fejezetben említettük, nincs nyoma annak, hogy Permben a ligetes-steppék lakóinak

a K. u. IV. század előtt állandóbb jellegű telepei lettek volna; ezek ott csak a kharinai műveltség alakjában jelennek meg. — Ennek a jelenségnek magyarázatát valószínűleg a prémvadak lassankénti kiveszésében kereshetjük. — Ha a prémvadak az erdőtalajnak déli, a ligetes-steppével határos területein elfogytak — aminek idővel be kellett következnie, — akkor a prémkereskedők áruik beszerzését távolabb, az akkor még prémekben bővelkedő felső Káma vidékén voltak kénytelenek biztosítani. Ezért azt hisszük, hogy a „kharinaiak” a ligetes-steppén lakó bolgártörök prémkereskedők ügynökei, vagy még inkább prémadószedői voltak; ezt a feltevésünket egy nyelvi adat is megerősíti: a *Jugria* név, amely egyaránt szolgált népnévül és földrajzi megjelölésül.

11. JUGRIA.

A Jugria kérdést eddig, mind nyelvi mind történeti szempontból, legkimerítőbben Zsirai Miklós dolgozta fel; így a következőkben teljesen az ő tanulmányára fogunk támaszkodni. Szerinte a legkorábbi XI—XII. századi orosz adatok európai Oroszország területén: „az Urál hegység és a Káma felső folyása—Pecsora közti sávon tüntetik fel Jugriát.” De a XIII—XIV. században már főként, azontúl pedig kizárólag nyugatsibériai területekre használják ezt a megjelölést. — Bizonyosnak csak egyet vehetünk, hogy ezen a néven mindig olyan területet értettek, amelyen a mai „obi-ugorok” ősei éltek. Így *jugria* vagy *jugra* alatt, népet jelölve, mindig vogult vagy osztjákot kell értenünk. — Valószínűnek tartjuk, hogy Jugria mint földrajzi megjelölés eredetileg csak uráloninnyi területre vonatkozott és hogy ez a név csak az obi-ugoroknak Szibériába költözésével ment át a hegységentúli vidékre.

A középkori mohamedán földleírások általában jel-

legzetes kompilációk, és bennük mindenféle forrásból származó adat van kritikátlanul összeállítva. Így ezek csak nagy óvatossággal használhatók, de viszont meg van az az előnyük, hogy belőlük jóval az írók korát megelőző állapotok képét hámozhatjuk ki. — Valószínű, hogy a náluk *Júra* néven ismert Jugriára vonatkozó adatok is a ránk maradt szövegek keletkezésénél korábbi állapotra jellemzők. A XI. századi al Berúni, Júrát a vepszékkel és Oroszország skandináv megalapítóival, a varégokkal együtt említi. — A XIII. századi 'Aufi szerint Bulgárból, vagyis a volgai bolgárok földjéről Ísú-n, vagyis a vepszék földjén át járnak Júrába. Itt nyilvánvalóan a sorrend hibás, mert Bulgárból Jugrián át lehetett eljutni a Bjeloje-ozero vidékén élő vepszékhez, de nem fordítva, ahogy azt a szövegben találjuk. 'Aufi részletesen leírja a bolgárok utazását Júrába, ahonnan ők értékes prémeket szereznek; ez a leírás Júrát a bolgároktól kimondottan északra teszi. Az Északoroszország nyugati részén lakó vepszék említéséből pedig arra kell következtetnünk, hogy Júra-Jugria egykor észak-nyugat felé elég messzire benyúlt az orosz erdővidékbe. — Így ezek az adatok is amellet a feltevés mellett szólnak, hogy Jugria néven eredetileg az Urál hegység, a Káma és a Pecsora felső folyása vidékén fekvő, nyugat felé esetleg tovább is terjedő, de minden esetre *uráloninnyi* területet értettek.

A közel rokon vogul-osztják és magyar nyelvek csoportját összefoglaló néven „ugor nyelveknek”, a szorosabban összetartozó vogulokat és osztjákokat „obi-ugoroknak” szoktuk nevezni. Ezek az általánosan használt tudományos szakkifejezések a régi vogul-osztjákságot, illetőleg annak lakóhelyeit jelölő: *Jugria*, *Jugra*, *Júra*, *Ugra* változatokban ismert névből lettek alkotva. Ez a név pedig — egy ma már szinte általánosan elfogadott megfejtés szerint — az *onogur* népnévre vezethető vissza. — Ha Jugria neve az onogur

népnevből alakult, akkor azt kell feltennünk, hogy a névadó népnek valamilyen kapcsolatban kellett állnia azzal a területtel, amely az ő nevét viselte. — Milyen kapcsolat révén juthatott ez a terület az onogurok nevéhez?

Itt mindenekelőtt az a kérdés vetődhetne fel, nem volt-e Jugria az onogur nép őshazája? De ez az urálon-inneni, a Káma és a Pecsora felső folyása körüli terület — mint feljebb láthattuk — az életföldrajzi adatok tanúsága szerint már a finnugor őshazának is részét képezte; az „ugor” őshazának pedig ez éppen a magva, központja lehetett. — Másrészt az onogurokat nem is lehetne a szó igazi értelmében vett „erdei népnek” elképzelnünk. Már az első reájuk vonatkozó adatból is azt látjuk, hogy ők a szabirok nyomása elől, rokonaikkal együtt a fekete-tengermelléki steppékre menekültek. Pedig egy erdei halász-vadász nép, ahogy azt az obi-ugorok példáján is láthattuk, az erdőségben költözik tovább; mert a nyílt steppén való életre nincsen berendezkedve. A halász-vadász életmód csak igen nagy területek kihasználásával biztosíthatja az ember megélhetését. Ezért az erdei népek települései, csak egymástól nagy távolságra élő, kis csoportokból állhatnak. Ha pedig számba vesszük, hogy ezekben a folyóktól átszel delt, sokhelyt mocsaras vadvizes erdőségekben a közlekedés mennyi nehézségbe ütközik, akkor nyilvánvalóvá lesz az is, hogy az ilyen településeket legfeljebb laza kapcsok fűzhetik egymáshoz.

Ezzel szemben az onogurok már első vándorútjukra is olyan társadalmi szervezettel indultak, amilyen egy erdei népnél ki sem tudna fejlődni. Ők nemcsak menekedtek kerestek a steppén, hanem ott — jól szervezett pusztai nomádok módjára — nemzeti létüket hatalmasabb népek hódításai alatt is képesek voltak megőrizni. Ha azt a feltevést, hogy Jugria az onogurok őshazája lett volna elejtjük, úgyv már alig gondolhatnánk a kérdés

más megfejtésére mint arra, hogy Jugria neve az onogurok egykori fennhatóságának emlékét tartotta fenn. Ennek a feltevésnek nagy erőssége az a megállapítás, mely szerint szinte törvényszerű jelenség a török névadás történetében, hogy a hódítók neve átmegy a meghódított népre és annak lakóhelyére. Mert a török népnevek, ahogy ezt Németh Gyula oly szépen kimutatta, nem annyira nyelvi vagy faji, mint sokkal inkább politikai egységet jelölnek.

A felső Kámavidék, amelyen az előző fejezetben tárgyalt „kharinai” műveltség élt, belécsik Jugria régi területébe, és annak a feltevésnek támogatására, hogy a „kharinaiak” bolgár-törökök voltak, talán néhány nyelvi adatot is felhozhatnánk. — Azzal a kérdéssel szemben, hogy az ugor nyelvek már szétválásuk előtt nem vettek-e fel török jövevényszókat, a finnugor nyelvészek korábban mereven tagadó álláspontra helyezkedtek. Azonban Zsirai Miklós már nem tartja kizártnak, hogy az „ugor együttélés idején” a vogulok-osztjakok ősei is érintkeztek bolgártörökökkel. Zsirai két olyan török eredetű szót hoz fel példának, amelyek (*hód* és *hattyú*) megfelelői a magyaron kívül mindkét obi-ugor nyelvben is megvannak. Ligeti Lajos szíves szóbeli közlése szerint ezekhez még *ló* szavunkat is hozzávehetjük. Azt talán nem kell külön kiemelni, hogy *ló* mint ugorkori jövevényszó, milyen jól beletalál abba a műveltségbe, amelynek képét a kharinai leletekből ismertük meg. — Eddig — mint láttuk — csak három ugor-kori bolgár-török jövevényszóról tudunk, és nem valószínű, hogy ez a szócsoport valaha is jelentékeny számra emelkedjék. — Ebből pedig arra kellene következtetnünk, hogy volt ugyan bolgártörök behatás az ugor együttélés korában, de az „ugorok” inkább csak felületesen ismerkedtek meg a törökök nyelvével és műveltségével. Ellenkező esetben ennek a hatásnak mélyebb nyomot kellett volna az ő nyelvükben hagynia.

12. A MAGYAR NYELV BOLGÁRTÖRÖK JÖVEVÉNYSZAVAI.

A magyar nyelv igen gazdag korai török jövevényszavakban. Gombocz Zoltánnak már korábban is idézett megállapítása szerint ez a „legfontosabb jövevényszócsoport” nyelvünkben és ezek „mind nyelvi, mind kulturális tekintetben” még a későbbi nagyszámú szláv kölcsönzéseknél is nagyobb jelentőségűek. — Ezek a korai török elemek — amelyekre már többször hivatkoztunk — nem csak egyféle módon juthattak finnugor nyelvünkbe. Egyik feltevés szerint ezeket a szavakat a „magyarok” vették volna át a velük érintkező bolgártörököktől. Az átvétel módját általában úgy szokták elképzelni, hogy az ugor ősnépből kivált és önállóan továbbfejlődött „magyarok” (egyes íróknál: „ugor-magyarok”, „m.-ugorok”, „előmagyarok”) náluk lényegesen műveltebb bolgártörökökkel jöttek érintkezésbe; az érintkezés folyamán átvették azok műveltségét és a jövevényszavak nyelvünkben, az új műveltség elemeivel együtt terjedtek el.

Bolgártörök jövevényszavaink eredetének ez a magyarázata annyira világosnak látszik és olyan következetes, hogy első látásra feltétlenül meggyőzően hat az olvasóra. Dacára ennek mégsem hisszük, hogy ebben láthatnánk a kérdés kielégítő megoldását. Úgy látjuk, hogy itt is olyan — gyakran előforduló — esettel állunk szemben, amelyben a történések nem úgy folynak le, ahogyan azoknak az ember kifogástalanul logikus elgondolása szerint lefolyniok *kellene*.

Ennek a feltevésnek első és legfőbb gyengéjét a nyelvi adatokból levont következtetések túlértékelésében látjuk. Abból a tényből, hogy egy nyelv egy más nyelvből nagyobb számú szót vesz át, arra valószínűen következtethetünk, hogy az a két nép, amely az átadó és átvevő nyelvet beszélte, *valamilyen* érintkezésben

lehetett egymással. A műveltségi fogalmakat jelölő jövevényszavak alapján pedig azt is feltehetjük, hogy az átvevő nép az átadók műveltségének *egyes* elemeit megismerte. — De a kérdés lényegét itt abban látjuk, hogy ez a megismerés *mennyiben*, milyen mértékben befolyásolta az átvevő nép eredeti műveltségét. Mert egy műveltség *egyes elemeinek* megismerése még távolról sem jelenti annak a műveltségnek *teljes mértékben* való átvitelét.

Allításunk igazolására néhány közelálló példát hozhatunk fel: A volgai bolgártörökség több finnugor néppel állt érintkezésben. Ilyen érintkezésről különösen a cseremisiz és a votják nyelv bolgártörök jövevényszavai tanuskodnak, amelyek nagy számából ugyanolyan meszszenő műveltségi behatásra lehetne következtetni, mint a magyar nyelv hasonló jövevényszócsoportjából. Dacára ennek azt látjuk, hogy a bolgártörök érintkezés nem okozott lényeges változást ennek a két népnek műveltségében. A finnpermi csoport nyelveiben élő igen korai indogermán és árja, valamint a bolgártörök érintkezés ideje előtt felvett iráni jövevényszavakból arra lehet következtetni, hogy ennek a csoportnak népei korán megismerkedtek — legalább is valamennyire — a földműveléssel és állattartással. Ezt a feltevést a régészeti leletek is megerősítik. Így, ha a cseremiszek és a votjakok ősei ezen a téren tanultak is valamit a bolgároktól, ez inkább csak meglevő ismereteiket bővítette és nem jelenthette a műveltség új ágának átvételét.

A volgai bolgár nép társadalmi szervezete lényegében ugyanolyan lehetett, mint amilyennek — a honfoglaló magyar nép kapcsán — a régi török népeket általában leírtuk. A nép törzsekből állt, amelyek főnökeiknek voltak alárendelve; a főnökök felett pedig egy király uralkodott, aki a központi hatalmat nagy tekintéllyel gyakorolta. Ők az egykorú leírások szerint nagy állattartó nomádok voltak, de már számbavehető föld-

művelésük is volt. Lakosságuk egy része teljesen megtelepedett, mert jelentékeny városaik voltak. Fővárosuk akkor a legfontosabb prémkereskedelmi központ volt; már pedig ilyen előnyös gazdasági helyzetet csak jelentős társadalmi szervezettel lehetett felépíteni. Legfontosabb háziállatuk a ló volt, lovas katonaságuk pedig nyilván a hozzájuk közelálló dunai bolgárokéhoz hasonló szervezetű lehetett. Szellemi életükről annyit tudunk, hogy királyuk főnemeseivel együtt, legkésőbb a X. század elején, de valószínűleg még a IX. században önként tért át az izlámra. Tehát náluk is megvolt a török népeket jellemző érdeklődés a magasabb vallási rendszerek iránt.

A magyarság esetében, egy gazdag török jövevényszórétéggel mellett, párhuzamosan találunk egy mind gazdasági és szellemi élet, mind politikai- és hadi-szervezet dolgában jellegzetes török műveltséget. Nyilvánvaló, hogy a magyarok török jellegű műveltsége és jövevényszavai közt valamilyen összefüggésnek kell lennie. — De ha abból a tényből, hogy egy nép egy más nép nyelvéből számos ú. n. „műveltségi szót” vett át, az már törvényszerűen következnek, hogy az átvevő nép a szavakban jelölt fogalmakat, sőt azt az egész műveltséget átvette, amelynek köréből a szavak származnak; akkor a cseremiszeknél és a votjásoknál is ugyanazt a műveltséget — vagy annak nyomait — kellene találnunk, amely a honfoglaló magyarságé volt. Ha ők jövevényszavaikkal a volgai bolgárok műveltségét is átvették volna, akkor különösen annak a politikai- és hadi-szervezetnek kellett volna műveltségükben nyomot hagynia, amely a régi török kultúrák összefoglaló keretét adta. De a cseremiszeknél és a votjásoknál ennek még csak feltevésére sem tudnánk alapot találni.

Amit a cseremiszekre és a votjásokra nézve korai feljegyzésekből megtudhatunk, abból arra kellene következtetnünk, hogy ezek a népek korábban, a mainál

alacsonyabb műveltségi fokon álltak. A XVI. századi feljegyzések arra mutatnak, hogy életmódjukban a vadászatnak akkor legalább is olyan jelentősége lehetett, mint a földművelésnek. — A tatárok, kiknek a XIII. század óta alattvalói voltak, háborúikban is felhasználták őket, de a cseremiszeket, még a XVI. század elején is, mint híres „gyors futókat”, tehát gyalog harcosokat emlegették. Mivel a votjákoknál mégúgy sem hallunk lovas harcosokról, azt kell feltennünk, hogy a lónak a cseremiszek és a votjákok életmódjában vajmi kevés jelentősége lehetett. — Álláspontunk támogatására még a vogul nyelv tatár jövevényszavainak példájára is hivatkozhatunk. A vogulok — kik az osztjákokkal együtt legközelebbi nyelvrokonaink — legkésőbb a XVI. század óta érintkezésben álltak a területük déli részein megtelepült tatárokkal. A déli vogulok igen sok, az élet minden vonatkozására kiterjedő jövevényszót vettek át a tatároktól. Ebben a jövevényszórétégben az állattenyésztés és a földművelés fogalomcsoportjai hozzávetőleg ugyanazon mértékben, részben ugyanazon szavakkal vannak képviselve, mint a magyar nyelv bolgártörök rétegében. Hasonlóképen áll ez még a társadalmi fogalmakat jelölő szavakkal is; de sok más fogalomkörre több kölcsönzést találunk a vogulban, mint a mi korai török szavaink között. Ez érthető, mert a vogul nyelv tatár kölcsönzései majdnem a jelen korig folytak és náluk nem jöttek közbe utóbb olyan behatások, amelyek a régi szavakat kiszorították, ahogy ez pl. a magyarban történhetett.

Ezek a jövevényszavak leginkább a déli vogulságnál terjedtek le. Minél messzebb távolodunk a steppe-talajtól, annál ritkábbak lesznek, míg az északi nyelvjárásokban már csak gyéren fordulnak elő. Ez esetben a jövevényszavak elterjedése összevág a műveltségi állapotokkal; mert a tatár szavakban képviselt állattartást és földművelést csak a vogulság déli részénél találjuk,

míg az északiak a legújabb időkig is vadászattal és halászattal tartották fenn magukat. — Így azt kellene hinnünk, hogy a déliek sokkal fejlettebb gazdasági és társadalmi viszonyok közt élnek, mint északi rokonaik. Ennek azonban épp az ellenkezőjét látjuk. A déli vogul megtanulta tatár szomszédaitól a földművelést és az állattartást, de ez máig is idegen maradt számára és ezt csak a legkezdetlegesebben űzi; ezért sokkal nyomorultabban él és szellemileg is elmaradottabb, mint északi, az ősi vadász-halász életmódot folytató rokonai. Zsirai Miklós szerint azért, mert: „ez a kitartást és céltudatos-ságot kívánó munka nem igen felel meg a vogul természetnek.”

Zsirai megjegyzése nagyon jól egyezik a néptudomány megállapításaival. A primitív népek — Thurnwald szerint — egyoldalúan specializálódnak, mintegy összenőnek műveltségükkel és ez akadályozza meg őket abban, hogy egy idegen jellegű műveltségbe beolvadjanak. Legkönnyebben hasonló műveltségi fokon álló népek veszik át egymás műveltségi elemeit. Thurnwald — ki az általános néptudomány szempontjából foglalkozik ezzel a kérdéssel — különösen kiemeli, hogy milyen nagy nehézségekbe ütközik egy vadász-növénygyűjtő népnek a műveltség más fokára, pl. a pásztorkodó állattartásra való áttérése. — Thurnwald megállapításai jól találhatnak mindarra, amit eddig az ugorokról mondtunk. Az obi-ugorok Urálon-túlra költözésének legvalószínűbb magyarázatát abban láttuk, hogy ők a fejlettebb és erősebb idegenek nyomásának engedtek, mert az azok által teremtetett új helyzethez alkalmazkodni vagy nem tudtak, vagy nem akartak. Ahol pedig — mint az Urálon-túl — már nem bírtak az idegen műveltség útjából kimenni, nem voltak képesek arra, hogy azt teljes értékében magukévá tegyék. — Az ugorok — a 9. fejezetben bemutatott adatok szerint — Urálon-inneni hazájukban is épp olyan vadász-halász életmódot folytat-

tak, mint mai Urálon-túli utódaik; ezért a földművelés az ő számukra teljesen idegen, alig asszimilálható dolog maradt. — A cseremiszek pedig csak meglevő ismereteiket bővítették a bolgártörök behatás alatt; de a török műveltség magasabb elemei az ő számukra is idegenek maradtak.

Úgy látszik, hogy a török népek jellemző tulajdonságai: a nagy állattartásra, nomád pásztorkodásra való hajlandóság, ezzel az életformával korán kialakuló nemzeti öntudat és államalkotó képesség, a finnugorságnál általában hiányzottak, vagy legalább is csak igen későn — hosszan tartó idegen befolyás alatt — tudtak életre kelni. — Még a magas műveltségű finnek is csak a XIX. század elején kezdtek — nem spontán, hanem tudatos irodalmi előkészítés után — nemzeti életet élni. Ennek a nemzeti öntudatnak szinte kényszerűen *kellett*, Finnországnak a Svéd királyságtól való elszakadása után kialakulnia. Az akkori helyzetet Arvidsonnak Zsirainál idézett szavai jellemzik: „Svédek már nem vagyunk, oroszokká nem válhatunk, legyünk hát finnek.”

Azt a feltevést, hogy nyelvünk korai török jövevényszavait, a bolgártörök műveltséggel együtt, „ugor nyelvű magyarok” vették fel, csak úgy lehetne elfogadnunk, ha elhihetnők, hogy *voltak* olyan ugorok, akik képesek lettek volna egy török műveltség teljes értékű átvételére. — A magyarság ugor eredetének védői az obi-ugorok mai állapotát visszaesésnek tartják. Szerintük az ugor nép, vagy legalább is annak „magyar” ága, egykor lényegesen magasabb műveltségi fokon állt és valamikor „lovas-nép” volt.

A kérdés megvitatásánál főként a lóra, annak nevelésére és hátaslóként való használatára vonatkozó szavakra szoktak hivatkozni. Ebbe a szócsoportha sorolják: a *ló*, *másodfű-ló*, *harmadfű-ló* (2 éves, 3 éves csikó), a *fék*, *nyereg* és az *ostor* nevét. — De láttuk, hogy a sort kezdő *ló* az ugor együttélés idejében átvett

korai török jövevényszavak közé tartozik. A másod-fű-, harmad-fű-ben korhatározóként szereplő *fű*-t illetőleg Fokos Dávid hívta fel a figyelmet egy Ramstedtnél idézett kínai adatra, mely szerint „a nomádok” „az évet a fű kinövése szerint számítják.” Ramstedt arra is hoz fel példákat, hogy a török nyelvek az évet gyakran a zöld szín nevével jelölik. Így a *másodfű*, stb. megjelölés, nyilván egy az ugorsággal érintkező „nomád”, valószínűleg török nép szakkifejezésének szószerinti fordítása lesz. — A magyar *nyereg* szónak, valamint vogul és osztják megfelelőinek, másrészt a csuvas *iñâr* (olv.: inyar), kirgiz *ier* szavaknak, bár hangalakjuk miatt közvetlenül nem egyeztethetők, valami közük mégis lesz egymáshoz.

Ezek szerint azt lehetne hinnünk, hogy az ugor kor lóismerete főként korai török behatás eredménye volt. De bennünket leginkább az a kérdés érdekel, hogy ez az ismeret az ugorok általános műveltségét mennyire befolyásolta? — A ló körére vonatkozó szavak alapján fel lehetne tennünk, hogy az ugoroknál a ló tenyésztése általánosan el volt terjedve. De ha a műveltségi szavak ezt meg is engedik, ez a feltevés — mielőtt erre építhetnénk — még alapos bizonyításra szorulna. — Mint az imént felhozott példákból is láttuk, egy aránylag alacsony műveltségi fokon álló nép nyelvében csoportosan is előfordulhatnak olyan kifejezések, amelyek egy lényegesen magasabbrendű műveltség körébe tartoznak. Tehát itt még más bizonyítékokat is kellene látnunk, hogy ezt a feltevést komolyan számba vehessük.

Az ugor őshaza feltehető területén és az obi-ugorok őseinek régi lakóhelyein végzett régészeti kutatások, valamint az ugorokra vonatkozó korai feljegyzések — mint láttuk, — legkevésbé sem támogatják azt a feltevést, hogy az ugorok, a halász-vadász műveltség kezdetleges fokán valaha is túlemelkedtek volna. — De ezzel szemben már maguk a nyelvi adatok is gyanút

kelthetnének; mert az ugor nyelveknek — a ló körén kívül — alig van más, állattartásra vagy nevelésre vonatkozó közös kifejezése.

Az ugorok egykori lovas-nép voltának bizonyítékai közt az obi-ugor népköltészet emlékeire is szoktak hivatkozni. Ezekben a ló mint áldozati állat, mint az istenek szent állata, de mint a déli vidék „szárnyaslábú szép állata” is szokott szerepelni. Ilyen esetben aztán a ló kantárjáról, zablájáról, nyergéről és a lovas ostoráról is szól az ének. De az énekek, csodás erejű táltoslovakon kívül, még „hétlovú, hatlovú méneseket” is említenek. Azonban mindezek csak „az ember korabeli világot” megelőző, isteni vagy mesebeli lények tulajdonai. — Visszont a valósághoz sokkal közelebb álló hősiénekek, amelyekben régi háborúságok hagyományai, hadi eszközök és szokások emlékei is fennmaradtak, soha sem szólnak lovas hadakozókról. — Pedig ha egy nép költészetében csak a képzeleti lényeknek van lóva, míg a valamivel reálisabb „hősök” — kiknek tetteit epikus terjengéssel mondják el — lóra sohasem ülnek, akkor abban ne keressük lovas-nép multjának tanúságát.

Ne felejtjük el, hogy azok a szavak, amelyekből olyan messzemenő következtetéseket vontak le az ugorok ősi lovas-nép voltára, az obi-ugorok nyelvében ma is élnek, de éltek a XVI—XVII. századi kóborló halász-vadász vogulok nyelvében is. Így tehát a szavak meglétéből nem kell — szükségszerűen — lótenyésztésre és a lovaglás gyakorlására következtetnünk. — Mikor az ugorok hazájában egy állattartó lovas-nép jelent meg — mint az, amely az ú. n. kharinai műveltséget hozta a felső Káma vidékére, — akkor azok bizonyosan megismerkedtek a lótartással, nyereggel és a lovaglással. Lehet, hogy az idegenek révén egyes befolyásosabb ugorok is jutottak lóhoz; de valószínűbbnek látszik, hogy a ló körére vonatkozó szócsoport kez-

dettől fogva inkább mint a népköltés díszítő eleme, mint felsőbb lények attribútuma élhetett és élt tovább, vagy másfél évezreden át, az ugarság nyelvében.

Ezért a nyelvi, régészeti és néprajzi adatok összevetése után, nem tartjuk indokoltnak azt a feltevést hogy az ugor ősnép vagy annak egy része valamikor lényegesen magasabbrendű műveltségben élt volna, mint annak XVI—XIX. századi halász-vadász utódai. Ilyen kezdetleges nép pedig nem lett volna képes arra, hogy egy török nép műveltségét teljes mértékben magáévá tegye. — Ezért hisszük, hogy a magyarság török műveltsége és finnugor nyelve közti ellentétet nem egy műveltségi behatás, hanem csak egy nyelvcsere feltevésével lehet elfogadhatóan megoldanunk. — Ha a magyarság ősei eredetileg törökök — onogurok — voltak, és csak érintkezésük révén tanulták meg az ugorok nyelvét, akkor ők, miután ebben a nyelvben az ő magasabb műveltségük körébe tartozó fogalmakra kifejezéseket nem találtak, ezeket saját török nyelvükből vett szavakkal pótolták. Ezek a szavak volnának, szerintünk, a magyar nyelv bolgártörök jövevényszavai.

13. A MAGYARSÁG SZELLEMI ÉS TESTI MEGJELENÉSE.

Tehát szerintünk a magyar nyelv korai török jövevényszavai nem egy finnugor népnek idegen nyelvből vett kölcsönzései, hanem egy nyelvcsere átment bolgártörök nép ősi nyelvének és műveltségének megőrzött emlékei volnának. Hivatkoztunk arra a tényre, hogy más finnugor nyelvű nép is vett át hasonló számú és jelentőségű szavakat török nyelvekből anélkül, hogy a vele érintkező török nép műveltségét lényegében asszimilálni tudta volna; míg a magyarságnál — a gazdag jövevényszóréteg mellett — a régi török népek műveltségének minden jellemző vonását megtaláljuk, és már

ezek a gazdasági és társadalmi vonások is teljesen megkülönböztetik a magyarságot minden más finnugor nyelvű néptől. — Még nagyobb ellentétet találunk a magyarságnak abban a *történeti alapon álló* nemzeti öntudatában, amely már Konstantinos feljegyzéseiből is világosan kiolvasható, amely azután elemi erővel nyilatkozik meg a krónikáinkban megőrzött nemzeti hagyományban.

Régi népzsenénk, melynek történeti jelentőségét és kapcsolatait Bartók, Kodály és Szabolcsi kutatásai révén ismertük meg, szintén a törökség szellemi hagyatékából szállt reánk. — Ez a zene más finnugor nyelvű népeknél is elterjedt, amelyek — mint pl. a cseremiszek — sokáig voltak török műveltségi behatásnak kitéve, De a mi esetünkben ezt nem idegen átvételnek, hanem — nyilván — szintén megőrzött régiségnek kell tartanunk.

A magyarok honfoglaláselőtti műveltségének képe nem lenne teljes, ha írástudásukról meg nem emlékez-nénk. Régóta tudtuk, hogy *betű* és *ír* szavaink bolgártörök eredetűek; de — Németh Gyula meggyőző bizonyítása után — azt kell hinnünk, hogy őseink a székelységről fennmaradt rovásírást fekete-tengervidéki hazájukból hozták magukkal. A magyar rovásírás — Németh Gy. szerint — „a türk írás családjába tartozik”, de ez a török ábécé a magyarság kezén tovább fejlődött, néhány görög és két glagolita betű felvételével bővült. Ezek a betűk akkor váltak szükségessékké, mikor ezzel az írással már „magyar” szövegeket akartak írni. Tehát a honfoglaláselőtti magyarságnak volt már írása; ez a megállapítás ad súlyt *betű* és *ír* szavaink tanuságának. Ezek bolgártörök hangalakjából arra kell következtet-nünk, hogy az írást a magyarok bolgártörök közvetítéssel, vagy — ami szerintünk sokkal valószínűbb — akkor tanulták meg a nyugati törökségtől, amikor ők maguk még bolgártörök nyelven beszéltek.

A honfoglaláselőtti magyarság szellemi megjelenésének képe — különösen ha visszagondolunk arra, amit a vallásról szóló fejezetben elmondtunk — kifogástalanul talál ősi török jellegű anyagi műveltségének keretében. — Most még egy kérdésre kellene választ kapnunk, hogy vajjon ugyanilyen egységes jellegű volt-e a honfoglalók testi megjelenése? — Ismerünk-e olyan embertani típust, amely az *ősmagyar eredeti típusa* lett volna?

A honfoglaló magyarság keverék nép volt. A kevés-
sel előbb csatlakozott köztörök nyelvű kabarokon kívül,
már korábban is beolvasztott idegen elemeket. Így pl.
két törzs, illetőleg törzsrész — Kürt és Kér — talán
középázsiai származású volt. A honfoglalók tárgyi em-
lékei között — egy-két minuszinszvidéki kapcsolatra
mutató leleten kívül — eddig nem tudnánk ethnikai kü-
lönbséget tenni. De tegyük fel, hogy egyszer tudunk majd
csoportokat megkülönböztetni és akkor meg akarnók
állapítani, hogy egyik vagy másik csoportban bolgár-
török, török vagy esetleg ugor embertani elem uralko-
dik-e? — Akkor mindenekelőtt az a kérdés vetődne
fel, hogy milyen is volt egyrészt a bolgártörökségnek,
másrészt az ugoroknak ősi rassz jellege? — Mindegyik
esetben válogathatunk az ellentétes feltevések között.
A finnugor nyelvű népek embertani szempontból nem
egységes jellegűek. A finnek, volgaiak és a permiek közt
vannak olyan közös vonások, amelyek legalább is nem
zárják ki azt, hogy ezek a csoportok egy közös töből
származnak. — A lappokat általában idegen száрма-
zású népnek tartják, amely nyelvcseré útján jutott finn-
ugor nyelvéhez. — Az obi-ugorok antropológiai jellege
megint egészen más, mint a közelükben lakó permieké,
a volgaiaké vagy akár a lappoké is. — Wiklund két-
ségtelennek tartotta, hogy az obi-ugorok más fajúak és
finnugor nyelvükhöz csak nyelvcseré útján juthattak.
Ezzel a megállapítással együtt azt a kérdést is felvetette,

hogy vajjon az ugorok nyelvcséréje a magyarnak az ugor nyelvekből való kiválása előtt, vagy pedig az után ment-e végbe? — Pusztán valószínűségekből kiindulva inkább azt kellene hinnünk, hogy az ugor nyelvcsoporthoz más finnugor nyelvektől eltérő alaktani és hangtani sajátosságai akkor alakultak ki, mikor egy idegenajkú és nyilván idegen szellemű nép kezdett finnugor nyelven beszélni. — Ezen a nyomon indulva arra nézve is magyarázatot kaphatnánk, hogy az ugorok ősi műveltsége miért volt még kezdetlegesebb más finnugor nyelvű népekénél. De, ha ez a nyelvcsere a magyar nyelvnek az ugor nyelvegységből való kiválása előtt ment végbe, akkor teljesen reménytelen vállalkozás lenne a magyarok között finnugor típusokat keresnünk.

A bolgártörökség antropológiájának kérdésével talán még rosszabbul állunk. — Korábban a törökség őshazáját Közép-Ázsiában keresték és a török népeket embertani szempontból szinte általánosan a mongolok vagy a mongoloidok közé sorozzák. Németh Gyulának újabban felhozott érvei után, már alig kételkedhetünk abban, hogy a török és az uráli (finnugor-szamojéd) nyelvek közt ősi kapcsolatoknak, nyelvrokonságnak vagy igen szoros érintkezésnek kellett fennállnia. — Mivel az uráli és a finnugor őshazát, életföldrajzi adatok szerint az Urál hegységen innen kell elképzelnünk: a török őshaza nyugati határának el kellett érnie ezt a hegységet, hogy a két ősnép érintkezése megtörténhessék. Németh Gyula szerint, a török őshaza az Urál és az Altáj hegység között feküdt. Az ősnép nyugati ága, az ogur- vagy bolgár-törökség — nézetünk szerint — igen korán áttérjeszkedhetett a Káma alsó folyása—Bjelája—Ufa vidékére. — Ami kevés adatunk van a Volga—Altáj közti területnek korai antropológiájáról, az — a bronzkorban és korai vaskorban — leginkább hosszúfejűekről szól. Bogdanov orosz antropológus feljegyzése szerint Bolgariban, a volgai bolgárok régi fővárosában, a mult szá-

zad vége felé átkutatott sírokból szintén főként hosszúfejú koponyák kerültek volna elő. — Így legalább is nem lehetetlen, hogy a törökségnek eredetileg a mongoltól távolálló típusa volt. — Ha a török őshaza nyugaton volt, úgy egy történetelőtti nyugat-keleti irányú vándorlást kell feltételeznünk; amely alkalmat adott arra, hogy a törökség mongol elemekkel vegyüljön. De ez a keveredés nem érintette volna az ogur törökséget, amely feltevésünk szerint a szabirok megjelenéséig, az Urál körüli szállásokon maradt.

Bartucz Lajos szerint a honfoglaló magyarság „főanyagát az europid és mongoloid rasszkör határán kialakult két közti rassz: a keletbalti és turanid alkotta, melyhez aránylag csak kis százalékban csatlakoztak más europid és mongolid rasszelemek.” Bartucz szerint: „a keletbalti típus inkább az ugor, a turanid típus pedig inkább a török elemmel kapcsolatos.” Antropológusok nem lévén, ehhez csak azt mernénk megjegyezni, hogy a „keletbalti típus” aligha lehet bizonyítéka annak, hogy a honfoglaló magyarság összetételében egy Káma-Urál vidéki ugor elem is volt képviselve.

14. ÖSSZEFOGLALÁS.

Miután a magyar őstörténet kérdéseit részletesen megbeszéltük, foglaljuk össze röviden, hogy népünk kialakulását, történet előtti életének folyását a mi feltevésünk szerint hogyan kellene elképzelnünk.

Azon a területen, amelyet később Jugria néven ismertek: a felső Káma, a Csuszovája és felső Pecsora vidékén laktak a mai vogulok és osztjákok — az obi-ugorok — ősei. Ettől az erdőkkel borított területtől délre, az Ufa—Bjelája folyók vidékén és túl az Urálon, talán egészen a Tobol—Isim vidékéig, az ott elterülő ligetes és nyílt steppéken — a későbbi Baskírföldön —

voltak az onogurok szállásai. — Az obi-ugorok erdőlakó ősei vadász-halászok, míg a nyílt területen élő onogurok állattenyésztők, földművelők voltak, de e mellett még prémkereskedéssel is foglalkoztak. — A fejlett társadalmi szervezetű onogurok szétszórta élő szomszédaikat uralmuk alá hajtották és így prémáruikat tőlük adóként szerezhették be. Ennek az uralomnak — amely a prémállatok fogyasztásával észak felé mind tovább terjedt — örzi emlékét *Jugria* és a vogul-osztjakok „*ugor*” neve.

Az onogurok prémkereskedő törzsei idővel megtanulták finnugor alattvalóik nyelvét és ez tőlük más törzsekre is áterjedhetett. Amíg ezek a törzsek az ogur népközösséghez tartoztak, addig török nyelvüket is tovább használták, tehát kétnyelvűekké váltak. — Ez a kétnyelvű állapot már régen fennállhatott, mikor a szabirok előretörése, 460—65 körül, az ogur-török népek első ismert vándorlását megindította. — Az onogurok egy része, köztük a magyarság zömével, akkor a Kaukázus felett elterülő síkságra költözött, míg másik — nyilván kisebb — részük továbbra is az ufa—bjelájaménti szállásokon maradt. Ezeknek, a már akkor is finnugor nyelven beszélő onogur-magyaroknak utódait találta Juliánus a XIII. században az Ethil = Bjelája vidékén.

Így azt kell feltennünk, hogy a finnugor nyelvű, de nemcsak „törökös műveltségű”, hanem a törökséggel azonos *szellemi beállítású* magyarság — lényegében — már a K. u. V. század előtt kialakult. — Ezt a kialakulást azért kell ilyen koraira tennünk, mert az arab-perzsa kútfők és később még Juliánus tanúsága szerint a magyarság mindkét ágának hagyományai megőrizték a közös eredet emlékét; tehát a magyarság népi öntudatának már szétválása előtt ki kellett alakulnia.

Az onogur törzsszövetséggel délre vándorolt magyarok a Kaukázus felett elterülő síkságnak nyugati,

Azovi-tenger felé eső részén telepedtek le. Ottlétükre már a VI. század elejétől fogva vannak valószínű adataink. Később, a VII. század elején Kobrát bolgár birodalmába tartoztak és ennek felbomlása után — mikor a dunai bolgárok nyugatra vándoroltak — már nyilván a magyarság képezte magvát Baján „bolgár” népének, amely kénytelen volt meghódolni a kazárok akkor alakult hatalmas birodalmának. Ott éltek ők, a „patria Onogoriában” valószínűleg a IX. század elejéig, mikor aztán szállásaikat a Don és a Dnyeper közére tették át. Ezt a területet írja le Ibn Rusta mint a magyarok második határát és ez lehetne az a Levedia nevű haza, amelyből őket a besenyők a Dnyeper és az Alduna közén fekvő Etelközbe szorították.

IRODALOM.

Rövidítések: AHung. = *Archaeologia Hungarica*. — EbertRL. = Ebert, *Reallexikon d. Vorgeschichte*. — ESA. = *Eurasia Septentrionalis Antiqua*. — FUF. = *Finnisch-Ugrische Forschungen*. — FUFAnz. = *Anzeiger der FUF*. — MNy. = *Magyar Nyelv*. — MSFOu. = *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*. — Németh HMK. = Németh Gy., *A honfoglaló magyarság kialakulása*. — NyK. = *Nyelvtudományi Közlemények*. — SMYA = *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* (A finn rég. társ. folyóirata). — ZichyMÓM. = Zichy I., *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I: 5*. — ZsiraiFR. = Zsirai M., *Finnugor Rokonságunk*. — ZsiraiJUG. = Zsirai M., *Jugria. Nyk. XLVII. és különny.*

Főbb forrásművek: Arab-perzsa írók, Sz. Method legenda, Bölcs Leo taktikája, Konstantinos Porphyrogennetos, Theotmar levele, Richardus jelentése Julianus útjáról: Pauler Gy. és Szilágyi S., *A Magyar Honfoglalás Kútfői*. — Anonymus (P. mester), magyar krónikások: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Szentpétery, I. — Sz. Miklós pápa levele a bolgárokhöz: Labbei et Cossartii, *Sacrosancta Concilia*, VIII. — Forrásmagyarázatok: Gyomlay Gy., Bölcs Leo taktikája mint magyar tört. kútf. Akad. Ért. a nyelv és szépt. köréből. XVIII: 1. — Darkó J., Bölcs Leo takt. hitelessége. Akad. Ért. a ny. és szépt. köréből. XXIII: 4. — Moravcsik Gy., Szövegkritikai megjegyzések Konstantinos Porph. magyar fejezeteihez. NyK. L.

Magy. őstörténet: Pauler Gy., *A magyar nemzet története Sz. Istvánig*. (Részben elavult). — Szinnyi J., *A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége*. 2. kiadás. (Nyelvtudományi alapon). — ZichyMÓM. (Elavult, de bő adatok és irodalom). — NémethHMK. — Hóman B., *Hóman-Szekfű, Magyar Történet. I.* — Gombocz Z., *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány*. NyK. XLV—XLVI. — U. a. *A bolgár kérdés és a magyar húnmonda*. MNy. XVII. — Hóman B., *A magyar hún-hagyomány és húnmonda*. — U. a. *újabb őstörténeti kutatások. Századok 1923.*

Törökség, történeti-népr. és történet: Hirth F., *Nachworte z. Inschrift d. Tonjukuk* (Radloff, *Alttürk. Inschr.* 2. Folge). — Marquart J., *Osteuropäische u. Ostasiatische Streifzüge*. — De Groot J.J.M. *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*. Chi-

nesische Urk. z. Gesch. Asiens. I. — Thomsen V., Inscriptions de l'Orkhon. MSFOu. V. — Brockelmann C., Mahmud al Kasghari über die Sprachen der Türken. KCsA. I. — Le Coq A.v., Chotscho és u. a. Bilderatlas z. Kunst u. Kulturgesch. Mittel-Asiens. — Németh Gy., A törökség őskora. Berzeviczy Emlékkönyv 1934. — NémethHMK. — Moravcsik Gy., Az onogurok történetéhez. MNy. XXVI. — U. a., A honfoglalás-előtti magy. és a kereszténység. Sz. István Emlékkönyv. — Fehér G., A bolgártörökök kapcsolatai a magyarsággal. Századok pótfüzet 1935. — U. a., A bolgár-török műveltség emlékei és magy. őstörténeti vonatk. AHung. VII. — Barthold W., Bulghar c. alatt, Enzyropaedie des Islam. — Zichy I., Az euráziai lovas-nomád műveltség. Budapesti Szemle 1936.

Törökség néprajza: Radloff W., Aus Sibirien. I, II. — Pallas P. S., Reise durch verschiedene Provinzen des Russ. Reichs. I—III. — Cs. Sebestyén K., A nomádpásztorkodás életformája. Népünk és Nyelvünk. X. — Holmberg U., The Mythology of all Races. IV. Finno-Ugric, Siberian. — Czaplícka M. A., Aboriginal Siberia. — Jochelson W., Peoples of Asiatic Russia.

Finnugorok tört.-népr.: Zsirai FR. — Zsirai JUG. — Kannisto A., Über die früheren wohngebiete d. wogulen, FUF. XVIII. — U. a., Zur frage nach den älteren wohnsitzen d. obugr. völker. FUFAnz. XVIII. — Donner K., Über das alter d. ostj. u. wogulischen renntierzucht. FUF XVIII. — Kannisto A., Zur etymologie d. völkernamens ostjake. MSFOu. LVIII. — Bövebb irodalom: Zsirai FR.

Finnugor népr.: Manninen I., Die finnisch-ugrischen Völker. — Zsirai FR. — Pallas P. S. i. m. — Holmberg U. i. m. — U. a., Über die Jagdriten. JSFOu. XLI: 1. — Karjalainen K. F., Die Religion der Jugra-Völker. I—III. Folklore Fellows Communications. 41.

Összehasonlító népr.: Thurnwald R., Die Menschliche Gesellschaft. I. Repräsentative Lebensbilder v. Naturvölkern. — U. a., Primitive Kultur és Wirtschaft c. alatt Ebert RL.

Régészet: Tallgren A.M., Finno-Ugrier c. alatt Ebert RL. — U. a., Neues üb. russ. archäologie. FUFAnz. XVII. — U. a., Zur osteuropäischen arch. FUF. XX. — U. a., Die Kupfer- u. Bronzezeit, SMYA. XXV: 1. — U. a., L'âge du cuivre dans la Russie centrale. SMYA. XXXII: 2. — U. a., Archeol. Studies in Soviet Russia. ESA. X.

Abasévo-Andronova: Smoline V., La nécropole d'Abachévo. ESA. I. — Bortvin N. N., The Verkhny-Kizil Find. ESA. III. — Krivtsov-Grakov O., Une trouvaille d'objets de l'âge du bronze, ESA, IV. — Tallgren A. M., Sibirien és Turkestan c. alatt Ebert RL.

Ananjino-gorodiscse-Pianobor: Tallgren A. M., L'époque dite d'Ananino. SMYA. XXXI. — U. a., Collection Zaus-sailov. I, II. — U. a., Études sur l'ancien âge du fer. ESA. VII. — U. a., Problems concerning the gorodische civilisation. ESA. X. — Merhart G. v., Bronzezeit am Jenissei. — Joukov B., Les modifications chronologiques, ESA. IV.

Népvándorlask.: Tallgren A. M., L'Orient et l'Occident dans l'âge du fer finno-ougrien. SMYA. XXXV: 3. — Schmidt A. V., Kacka. ESA. I. — Tallgren, Schmidt munkáinak ism. ESA. III. — Tallgren A. M., Die altpermische Pelzwarenperiode a. d. Pecora. SMYA. XL.

Honfoglalásk.: Zakharov A. és Arendt V., Studia Levedica. AHung. XVI. — Fettich N., A honfoglaló magy. fém-művessége. AHung. XXI.

Nyelvészet: Meillet A., La méthode comparative en linguistique historique. Institutet for sammenlignende kulturforskning. Serie A: II. Oslo. — Gombocz-Melich, Magyar Etymologiai Szótár. — Szinnyei J., Magyar Nyelvhasonlítás. — Gombocz Z., Die Bulgarisch-Türkischen Lehnwörter d. ung. Sprache. MSFOu. XXX. — U. a., Árpádkori török személyneveink. MNy. X—XI. és Magyar Nyelvt. Társ. Kiadványai 16. sz. — Németh Gy., Török jövevényszavaink középső rétege. MNy. XVII. — Németh HMK. — Zsirai FR. — Setälä E. N., J. N. Smirnov's undersøchungen, JSFOu. XVII: 4. — U. a., Zur frage nach der verwandtschaft d. f.-ugr. u. d. samojedischen sprachen. JSFOu. XXX: 5. — Kannisto A., Die tatarischen lehnw. im wogulischen. FUF. XVII. — Fokos D., Harmadfűlő. Magyar nyelvőr 1934. — Ramstedt G. J., Die Stellung des Tschuwassischen. JSFOu. XXXVIII: 1. — Darkó J., A magyarokra vonatk. népnevek a biz. íróknál. Akad. Ért. a ny. és szépt. köréből. XXI: 6. — Hóman B., A magyar nép neve a közép-k. latinságban. Történeti Szemle 1917. — Sköld H., Die ossetischen Lehnw. im Ungarischen, ism.: Gaál L., MNy. XXII. és Schmidt G., FUFAnz. XVIII. — Kertész M., Tizedes, stb. Magyar Nyelvőr 1935. — Ezenkívül l. még: Gombocz Z., Jakubovich E., K. Katona L., Melich J., Moravcsik

Gy., Németh Gy., Pais D., Rásonyi Nagy L., Szinnyei J., Tagányi K. és Zsirai M. cikkei, a KCsA., MNy., NyK. folyóiratokban és Zsirai FR. fejezeteinek irodalmát.

Életföldrajz: Paasonen H., Beiträge z. aufhellung d. frage nach d. urheimat d. f.-ugr. völker. Annales Universitatis Fennicae Aboensis. Series B. Tom. 1. No. 5. — Setälä E., Maailmanhistoria II. ism. Trócsányi Z., Ethnographia. XXVII. — Gombocz Z., Életföldr. és a magyar őshaza. Természettudományi Közlöny LVII. — N. Sebestyén I., Az uráli nyelvek régi halnevei. NyK. XLIX. — Zsirai FR. — Zichy MÓM.

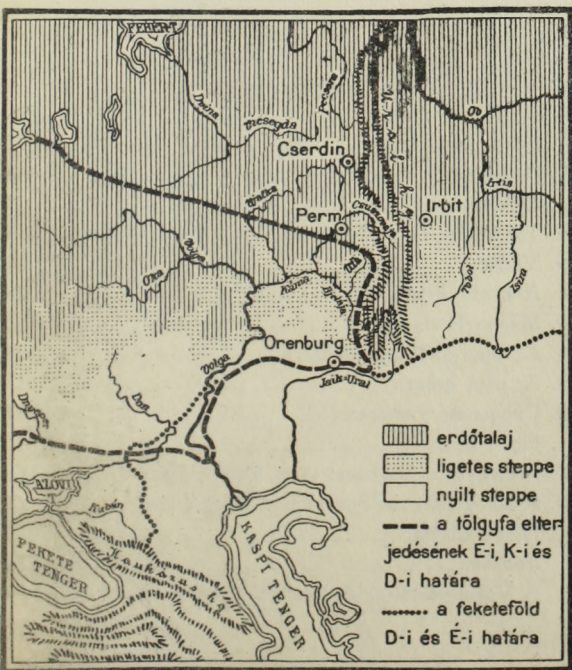
Rovásírás: Jakubovich E., A székely rovásírás legrégibb ábécéi. MNy. XXXI. — Németh Gy., A magyar rovásírás. A Magyar Nyelvtud. Kézikönyve. II: 2.

Zene: Kodály Z., A Magyarság Néprajza (Szellemi néprajz). IV. — Szabolcsi B., Népvándorlaskori elemek, Ethnographia XLV. — U. a., Osztják és vogul dallamok, Ethnographia XLVIII. — Bartha D., Neue ung. Literatur z. vergl. Melodieforschung. Acta Musicologica. Kjöbenhavn. 1936. — Bartók B., Népdalgyűjtés Törökországban. Nyugat 1937.

Embantan: Bartucz L., Honfoglaláskori magyar koponyák. M. N. Múzeum Népr. Gyűjtemény. V. — U. a., A magyarság faji összetétele. Természettudományi Közlöny. 1927. — U. a., A magyar ember. Magyar Föld Magyar Faj. IV. — Wiklund K. B., Finno-Ugrier, B. c. alatt Ebert RL. — U. a., Szinnyei J., Die Herkunft d. Ungarn. ism. Litteris 1925. — Bogdanov A., Quelle est la race la plus ancienne de la Russie centrale. Congr. Intern. d'Archéologie préhist. et d'Anthropologie, Moscou 1892. Tome I. — Törökség nyugat-keleti vándorlása; Zichy I., Az euráziai lovas-nomád, stb. Budapesti Szemle, 1936.

Jegyzékünkbe csak olyan fontosabb munkákat vettünk fel, amelyeket itt felhasználtunk. — Hozzászólásokat, melyekre másutt válaszoltunk, valamint azokat is, amelyeket nem tudtunk komolyan venni, nem idézzük. — Idézeteinket kiadó és kiadási év említése nélkül adjuk. Pontosabb bibliográfiai adatok Zsirai FR. és Zichy MÓM. c. munkáiban.

A térképet Prassolov-Leningrad és Glinka-Leningrad, Paul Krische, Bodenkarten. Berlin 1928. c. munkájában közzétett térképei után rajzoltuk.

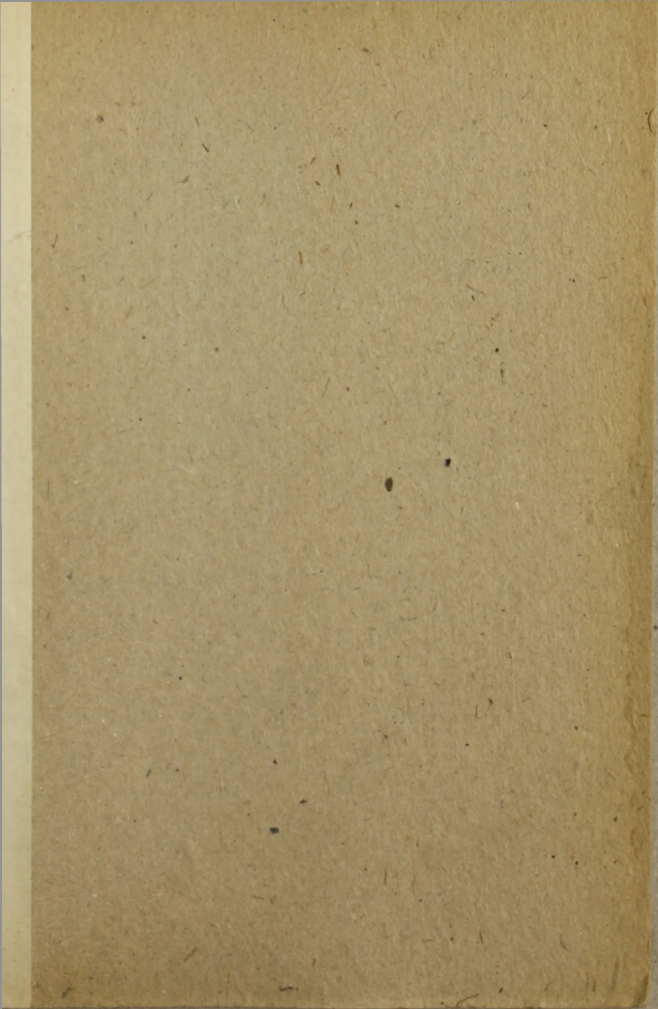
A Volga—Ural-vidék talajtani térképe.

TARTALOM.

	Lap
1. Bevezetés	3
2. A magyarok ungroi neve	6
3. Élelemszerzés	11
4. Társadalmi és hadi szervezet	15
5. Vallás	18
6. A nyelv kérdése	25
7. Magna Hungaria	36
8. Az ogur-törökség őshazája	39
9. Az ugor őshaza	44
10. Onogur-ugor érintkezések	52
11. Jugria	56
12. A magyar nyelv bolgártörök jövevényszavai	60
13. A magyarság szellemi és testi megjelenése	68
14. Összefoglalás	72
Irodalom	75
A Volga—Ural-vidék talajtani térképe	79

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 3582. / 195. 1. sz.

KINCSESZAR

Az ország egyetlen, a tudományok minden ágát felölelő és népszerűsítő könyvsorozata. 150 kötetes keretében az ismeretek teljes enciklopédiáját nyújtja, úgymint :

MAGYARSÁGISMERET
TÖRTÉNELEM
AZ ÚJ EURÓPA
IRODALOMTÖRTÉNET
EMBER ÉS TERMÉSZET
MŰVÉSZET, KÖNYV
KÖZGAZDASÁG, STATISZTIKA
VALLÁS ÉS FILOZÓFIA
TERMÉSZETTUDOMÁNY
ORVOSTUDOMÁNY
HADTUDOMÁNY, SPORT
FÖLDRAJZ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
ÉLETRAJZOK

„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI“

önálló nagyobb monografiák a következő szerzőktől :

Szekfü Gyula, Weis István, Hóman Bálint,
Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály,
Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István.

KÉRJEN RÉSZLETES PROSPEKTUST.

Kiadóhivatal : Budapest, VI., Vilmos császár út 26. sz.